

de grens als spelbreker

n.a.v. een onderzoek naar de betekenis van een administratieve scheidingslijn:
de Frans-Belgische grens

Zopas verscheen een lijvige studie van de hand van de Frans-Vlaamse afstameling van een Gentse familie, Firmin Lentacker, waarin hij het resultaat van 15 jaar opzoekingen naar de weerslag van de Frans-Belgische grens op het leven aan weerszijden van deze grens heeft vastgelegd: *La Frontière Franco-belge. Etude géographique des effets d'une frontière internationale sur la vie de relations.*

Dit werk is in hoofdzaak gewijd aan een historisch onderzoek naar de betekenis van het Franse protektionisme voor de Belgische industrie. Dit protektionisme was in grote mate een gevolg van de opbloei van de Belgische industrie in de 18e eeuw, die over ruime markten beschikte in Europa en er buiten, in de eerste plaats Spanje en de Spaanse kolonies maar ook Frankrijk. De Franse Overheersing integreert de Belgische industrie, zonder dat zij hiervan noemenswaardige schade heeft ondervonden; integendeel, de „blocus continental” vormde een aansporing voor de Belgische industrie, die na de Engelse, de meest vooruitstrevende industrie was van Europa. De oprichting van het Koninkrijk der Nederlanden impliceert de definitieve vestiging van een grens tussen Frankrijk en onze gewesten, en de eerste protektionistische maatregelen aan weerszijden van deze grens. De tijd heeft wellicht ontbroken om het de Belgische industrie mogelijk te maken een nieuwe rekonversie door te voeren van haar afzetmarkten, die nu in Nederland en de Nederlandse kolonies liggen. Als dan in 1830 - zeer tegen de zin van de Belgische industriële en handelsmilieus in - de politieke breuk met Nederland voltrokken wordt, zit de Belgische industrie gevangen tussen de veel

luc schepens

Geboren in 1937 te Brugge. Licentiaat Romaanse Filologie, geagreerde Hoger Secundair Onderwijs Rijksuniversiteit Gent (1961). Stagiair Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (1962). Sinds 1962 wetenschappelijk assistent bij de Provinciale Dienst voor Cultuur te Brugge.

Publiceerde: *Stille Getuigen 1914-18* (1964, in samenwerking met L. Devliegher en G. Gyselen), *Front 1914-18* (1968, in samenwerking met L. Devliegher), *1940 - Dagboek van een Politiek Conflict* (1970), *Kroniek van Stijn Streuvels* (1971), *Van Vlaskutser tot Franschman* (1973).

Adres:

't Speelhof 80, 8200 Sint-Michiels-Brugge.

te enge grenzen van een klein land. De traditionele afzetmarkt ligt in het Zuiden. Maar het Franse protektionisme maakt het overschrijden van deze grens voor de Belgische produkten steeds moeilijker. Bovendien loopt deze grens doorheen een aantal industriebekkens die in feite een geheel vormen maar nu in twee concurrerende helften uit elkaar vallen. De grotere afzetmarkt die aan de Franse helft verzekerd is, brengt een grotere bloei mee, terwijl, omgekeerd, het wegvallen van de afzetmarkten de Belgische helft in een krisistoestand brengt. Dit brengt in de eerste plaats een verschuiving van de arbeidskrachten mee, die gaan werken waar er werk te vinden is, n.l. in Frankrijk, maar die in vele gevallen

ook aangeworven worden om de Franse arbeiders op te leiden of te bekwamen in de vooruitstrevende technieken die in sommige Belgische industrieën werden toegepast. Om het Franse protektionisme te kunnen overwinnen zullen vele Belgische firma's zich verplicht zien in Frankrijk filialen op te richten, en dikwijls zullen deze filialen zozeer aan betekenis winnen, dat zij de oorspronkelijke stichtingen overvleugelen en in zich opnemen. Dit was mogelijk ook, omdat vanaf de vestiging van de Belgische Staat het Belgische en het Franse kapitaal zeer nauw verstrengeld waren. De meest recente geschiedenis leert ons dat tot op vandaag de dag tegen de vlucht van kapitaal blijkbaar geen barrières opgewassen zijn.

Dit is dan in zeer grove trekken het stramien waarop de studie van Lentacker gespannen is. Deze studie omvat vijf grote delen. Het eerste behandelt „*L'implantation de la frontière*”. Hier wordt een inleidend overzicht gegeven van de politieke geschiedenis van het ontstaan en het bestaan van de Frans-Belgische grens. Vanaf de aanvang worden wij verplicht enkele traditionele begrippen uit onze schoolhandboeken te herzien: de grens zoals wij die kennen, - een grillige scheidingslijn tussen twee landen -, dateert niet van de Vrede van Utrecht (1713) maar van de Verdragen van Parijs, (1814-1815) en konkreet van het Verdrag van Kortrijk (1820), toen de grens aan de hand van opmetingen van landmeters nauwkeurig beschreven werd. Van de Vrede van Utrecht dateert wel het huidige grensgebied, - een mozaïek van feodale domeintjes, „une frontière pêle-mêlée” zoals de auteur dat schilderachtig zegt. In dit gebied lagen allerlei enklaves van het ene en van het andere rijk, met allerlei

erkende of betwiste voorrechten voor het handelsverkeer, en tegenstrijdige invoerrechten, waardoor de fraude in feite geïnstitutionaliseerd was. In de loop van de 18e eeuw maakt men een nauwkeurige inventaris op van al deze gebieden en gaat men onderhandelen over de uitwisseling van sommige ervan om tot een overzichtelijke grens te komen, meestal om redenen van strategische aard. En juist als deze onderhandelingen tot bevredigende resultaten hebben geleid, breekt de Franse Revolutie uit, gevolgd door de integratie van de Zuidelijke Nederlanden in Frankrijk, waardoor deze grens wordt afgeschaft. Na dit intermezzo worden de onderhandelingen in 1814-1815 opnieuw aangevat, maar in een gewijzigde kontekst - alle feodale enklaves zijn immers van de kaart geveegd - en in 1820 zijn de laatste meningsverschillen over de afbakening van de grenslijnen overwonnen en wordt de grens definitief omschreven en zelfs visueel aangeduid door het plaatsen van grenspalen. Deze grenslijn heeft in de eerste plaats een strategische betekenis, zij eerbiedigt het glacis van de versterkte steden zoals Rijsel of Maubeuge, en aan onze kant de z.g. Barrièresteden zoals Leper of Doornik. In de loop van de 19e en de 20e eeuw gaat de strategische betekenis van deze grenslijnen geleidelijk verloren, door de evolutie van het militair bedrijf, maar ook om politieke redenen: de verplichte neutraliteit van België, en na 1918, het Frans-Belgisch Militair akkoord. Het failliet van de Maginotlinie in 1940 herleidde de strategische betekenis van deze grenslijnen tot nul.

Geheel anders evolueert de economische betekenis van de grenslijnen. Deze neemt steeds toe, als gevolg van het toenemende economisch protektionisme aan Fran-

se zijde. Dit roept een steeds omvangrijker politieel toezicht in het leven - het douanekorps - maar ook specifiek economische activiteiten zoals douaneagentschappen, wisselagentschappen en plaatselijke kleinhandel. Het vestigen of verplaatsen van een tolkantoor heeft niet alleen een onmiddellijke weerslag op het plaatselijk economische leven, het heeft ook zijn weerslag op het internationaal goederenverkeer dat slechts via welbepaalde punten een land binnen kan. Ook brengt het politieel toezicht op de grenslijnen voorschriften met zich mee in verband met de bouw van woningen en bedrijven. Aldus wordt het landschap zelf gewijzigd door een administratieve scheidinglijn. Een administratieve scheidinglijn die ook een politieke en een juridische scheidinglijn is, die beide landen noopt tot het afsluiten van bilaterale akkoorden bijvoorbeeld wat betreft de handhaving van de orde (uitlevering van deserteurs, misdadigers, bedelaars, etc.) en die in periodes van militaire spanningen de oorzaak kunnen zijn van grensincidenten met de politieke gevolgen die men er soms aan wil geven. Tussen Frankrijk en België is het nooit tot ernstige grenskonflikten gekomen. De meeste wrijvingen tussen beide staten vonden hun oorsprong in het gebruik of de verbetering van internationale waterlopen, en de ontginning van ondergrondse water- of steenkoollagen, omdat hierbij economische belangen rechtstreeks betrokken zijn.

Economische belangen die aan de basis liggen van het fenomeen dat in het tweede deel behandeld wordt: „*L'influence de la frontière sur l'orientation des courants de circulation*”. Sinds het bestaan van de grenslijnen worden in Frankrijk de wegen

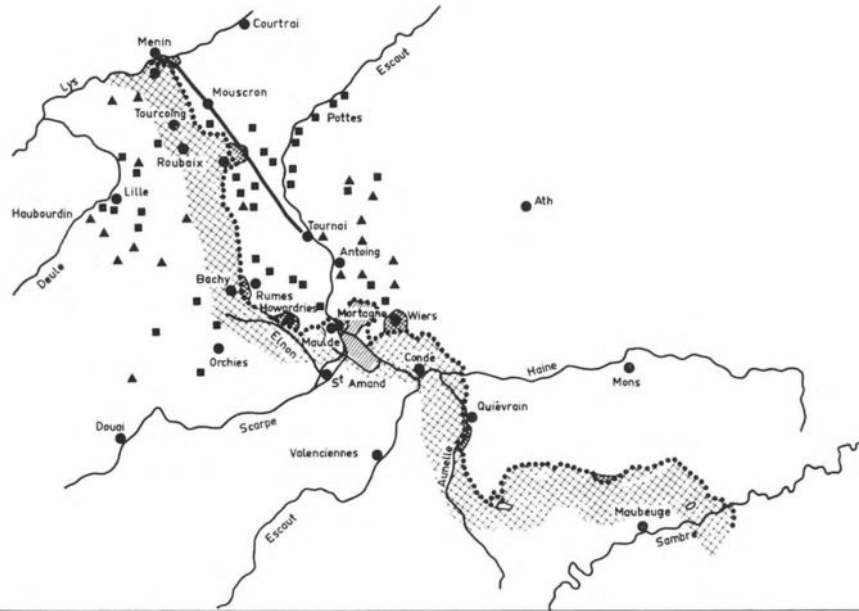

Fig. 7 - L'établissement des frontières entre Sambre et Lys au XVIIIème siècle

van deze grens afgebogen. Dit geldt niet alleen voor de landwegen, maar ook voor de spoorwegen - die allen dateren van na het ontstaan van de grens - en de kanalen. De nieuwe wegen die worden aangelegd lopen ofwel van de grens naar Parijs, ofwel parallel met de grens, om de Oost-franse industriebekkens met de Noord-franse industriebekkens en de haven van Duinkerke te verbinden. De wegen die de grens kruisen worden moedwillig ver-

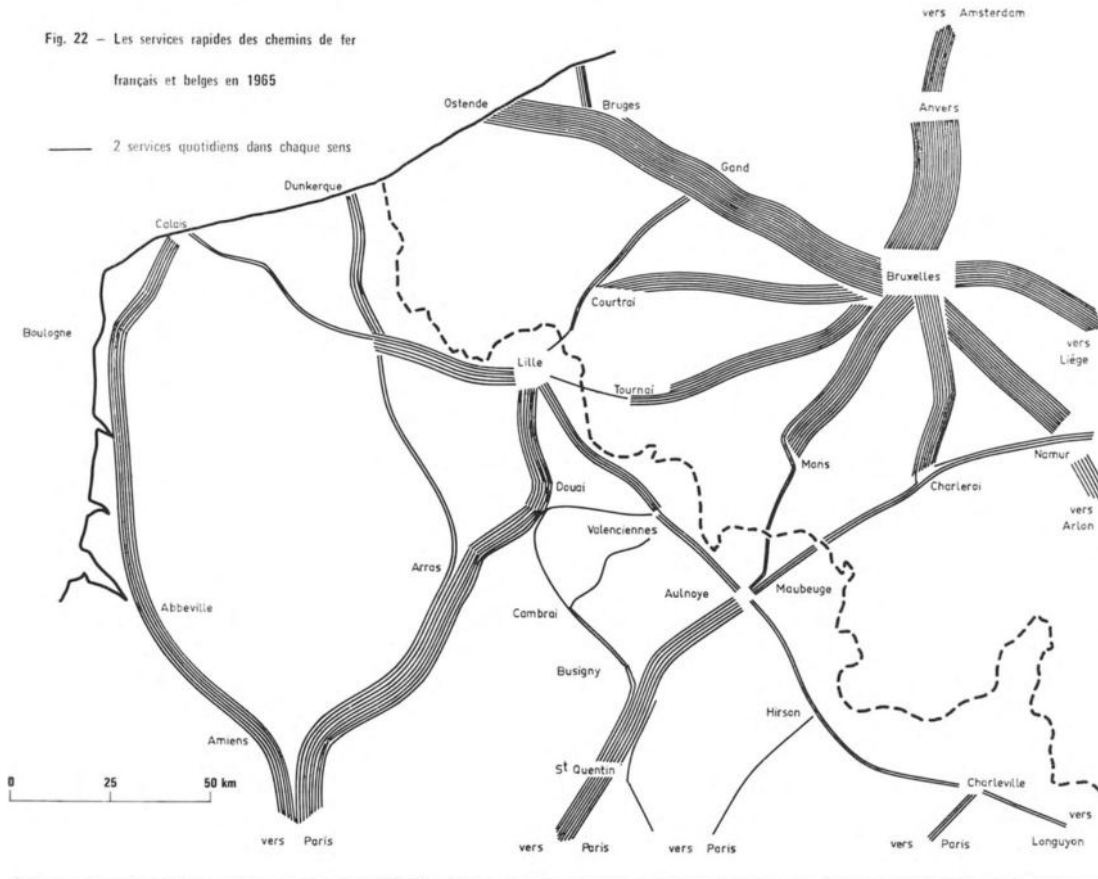
waarloosd, op enkele noodzakelijke uitzonderingen na. Men komt niet tot een overeenkomst wat de kanalisering of het gabarit van de waterwegen betreft, die de grens kruisen, men laat de besprekingen voor de noodzakelijke verbindingen van de respectieve autowegennetten aanslepen, en men draagt er zorg voor het internationaal treinverkeer zo slordig te koordineren dat zelfs de meest geduldige Brit, die niet over Parijs naar het Euro-

pese binnenland wil reizen, de Franse kanaalhavens liever vermijdt. De evolutie van de jongste jaren heeft deze tendens nog verscherpt. De enkele verbindingen die tussen het Franse en het Belgische autowegennet moeizaam gerealiseerd werden, verminderen het verkeer op de sekundaire grenswegen, en het vervangen van de buurtspoorwegen door autobusdiensten heeft het aantal grensovergangen drastisch verminderd. De elektrificatie van de spoorwegen vormt een duidelijke illustratie van de centripetale organisatie van het verkeer, terwijl de Duitsers tijdens de Tweede Wereldoorlog een uitstekende verbinding van Kales met Berlijn, via Brussel hadden gerealiseerd - de Mitropa - wat bewijst dat er technisch geen problemen zijn voor een dergelijke realisatie. Zelfs het luchtverkeer wordt bemoeilijkt. De auteur wijst erop hoe de helikopterverbinding Brussel-Rijsel in 1960 bezwaken is voor een versnelling van het treinverkeer Brussel-Parijs en de concurrentie van de luchtverbindingen Londen-Rijsel-Lyon en Nice.

Aldus worden de verbindingen tussen beide landen materieel tot een gering aantal herleid wat het mogelijk maakt een efficiënte controle uit te oefenen op het verkeer dat over deze punten loopt, en aldus dit verkeer te moduleren met behulp van allerhande reglementeringen, voorschriften en tarifieringen voor de goederen. De controle die aldus uitgeoefend wordt op het internationaal transitverkeer, en op het transitverkeer van Franse goederen via België van het ene gewest van Frankrijk naar het andere, is een element in de internationale concurrentie.

Een bijzonder belangrijke plaats in de geschiedenis van het goederenverkeer tussen beide landen nemen de Noord-

zeehavens in. De auteur geeft een heel uitvoerig overzicht van de geschiedenis en de opgang van de haven van Duinkerke en de onderlinge concurrentie tussen deze en de Belgische Noordzeehavens. Hij toont aan hoe de haven van Duinkerke essentieel afhankelijk is van het bestaan van de Frans-Belgische grens, en hoe de natuurlijke afvoerwegen voor de Noorden Oostfranse industriebekkens, die over de drie grote stromen naar het Noorden liepen, in de loop van de 19e eeuw afgebogen werden naar Duinkerke, soms tegen de wens en de belangen van de industriëlen in. De recente opgang van Duinkerke is vooral te danken aan de vestiging van petrochemische nijverheden. Als haven voor goederenverkeer van en naar Frankrijk, wordt zij geëvenaard door de haven van Antwerpen, die de gunst geniet van de Oostfranse industriebekkens, mede dank zij de goedkope transportmogelijkheden en de lagere bedrijfslasten, - omdat de haven van Antwerpen een nationale onderneming is, terwijl de haven van Duinkerke zich zelf moet bedruipen met steun van de Franse overheid. Men voelt zeer duidelijk in deze bladzijden hoe het centraal Franse bestuur voor een dilemma geplaatst is. Zij moet kiezen tussen de belangen en de invloed die uitgaat van de Rijselse industriële milieus, en de belangen van de Oostfranse industriebekkens. Typerend is wel het feit dat na de Eerste Wereldoorlog, ondanks het verzet van de Noordfranse milieus, door het centrale bestuur een bijzonder regime in het leven geroepen werd voor het goederenverkeer tussen Straatsburg en Antwerpen. De haven van Straatsburg werd gelijkgesteld met een zeehaven. Op de goederen die er vanuit Antwerpen ingevoerd werden, wogen

niet dezelfde lasten als op de goederen die via het vaste land werden ingevoerd. Daarbij weet de auteur ons nog te vertellen dat aktueel de belangstelling van het centraal bestuur in Frankrijk meer uitgaat naar de havens van Fos-sur-Mer en Le Havre dan naar Duinkerke. De centripetale organisatie van het Franse wege- en spoorwegennet, en de bijzondere

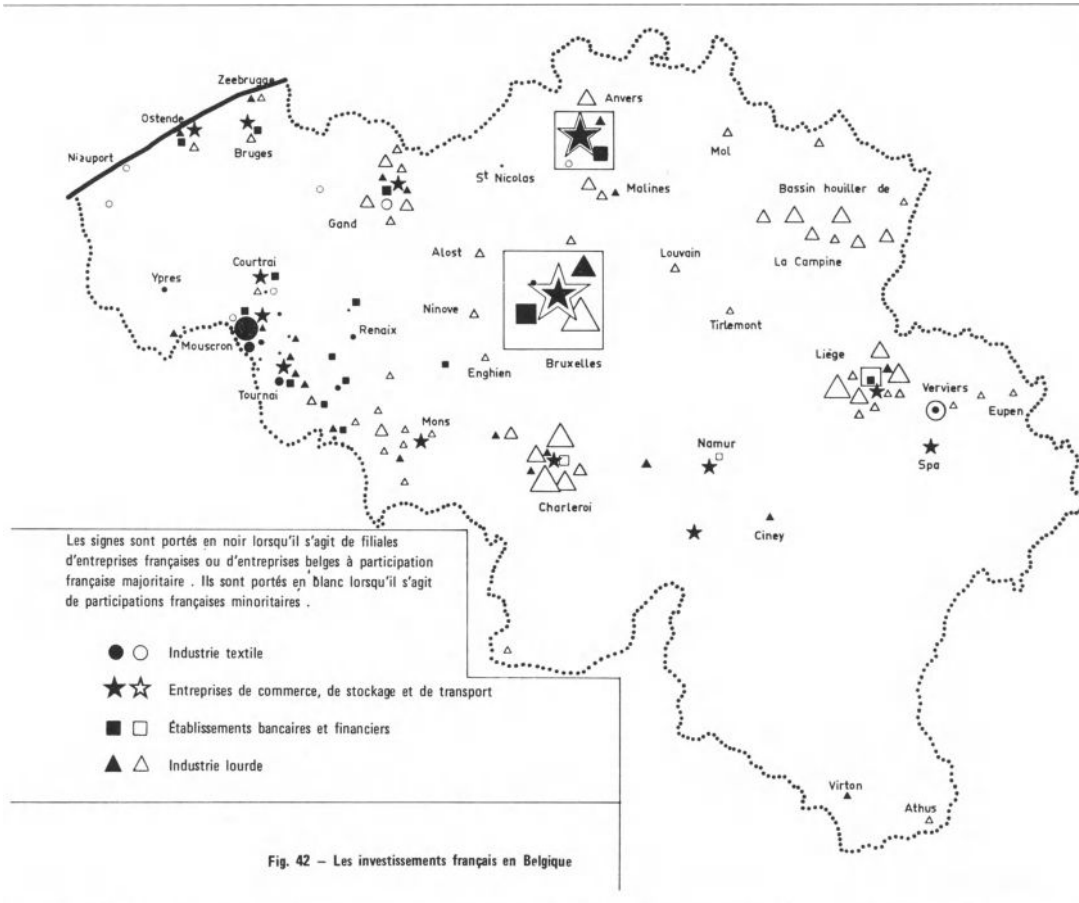
voorschriften op het verkeer van buitenlandse autobussen spelen in het nadeel van de Franse kusthavens voor het toeristisch transitverkeer tussen Engeland en het Europese binnenland. Hier spannen de Belgische kusthavens de kroon, maar de geplande bouw van de Kanaaltunnel zou daarin grondige wijzigingen kunnen brengen in het voordeel van Frankrijk.

In de twee volgende hoofdstukken beschrijft de auteur de evolutie van de Franse en Belgische douane- en monetaire politiek en de weerslag hiervan op enkele specifieke domeinen: het verkeer van steenkool, vlas, ijzererts, enz. De geschiedenis van de invoer van Belgische steenkool in Frankrijk is leerzaam ook voor hedendaagse toestanden. Gedurende de eerste helft van de 19e eeuw wordt de Franse markt gedomineerd door de Belgische steenkool, hoofdzakelijk uit de Borinage. Vanaf de jaren vijftig komt hierin verandering. De invoer uit België stagneert, maar de invoer uit Engeland en later uit Duitsland en de eigen Franse produktie wordt vervijfvoudigd. „Les modifications apportées au régime douanier français particulièrement la fin du système des zones en 1860-1864, l'amélioration des transports et la refonte des tarifs ferroviaires ont fait perdre aux fournisseurs belges le rôle privilégié qu'ils détenaient auparavant” (p. 116). Het aanvankelijk succes van de Belgische steenkool in Frankrijk heeft echter een dubbel gevolg: enerzijds de snelle opbloei van de industriebeekens in de streek van Rijssel, de Samber, de Franse Ardennen en Longwy, die rechtstreekse concurrenten waren voor België; maar anderzijds wordt in de Borinage geen industrie ingeplant om ter plaatse de gewonnen steenkool te verbruiken, zoals dat wel het geval was in de streken van Luik en Charleroi, waarvan de steenkool niet zo gewild was in het buitenland. Op lange termijn is deze uitvoer van steenkool voor België op dubbele wijze nadelig geweest!

In zijn derde deel behandelt Lentacker „*L'influence de la frontière sur la circulation des capitaux et l'implantation des entreprises*”. Allereerst geeft hij een gede-

tailleerd overzicht van de Franse industriële vestigingen in België. Zij dateren nagenoeg allemaal uit de 20e eeuw en zijn een gevolg van de fiskale lasten die in België minder zwaar drukten dan in Frankrijk, een gunstige wisselkoers van de Franse frank, en voor sommige industrieën het feit dat een aantal Franse maatregelen de arbeiders buiten de Franse grenzen hielden. De belangrijkste Franse inplantingen in België situeren zich in de textielnijverheid, de oprichting van grootwarenhuizen, die nagenoeg allemaal van Franse oorsprong zijn en nog steeds hoofdzakelijk in Franse handen, en tenslotte het bankwezen, waar de Franse en Belgische belangen in beide landen nauw verstrengeld zijn. De auteur beschrijft stuk voor stuk de Belgische ondernemingen met Frans kapitaal. Voorwaar een leerzame beschrijving vooral nu de betekenis van de multinationals voor iedereen duidelijk geworden is. In het bankwezen zijn de oudste Belgische investeringen in Frankrijk aan te wijzen. Deze investeringen hebben zich toegespitst op de uitbouw van de Franse spoorwegen, buurtspoorwegen en stedelijke tramnetten, met als één van de spektakulairste realisaties de Metro van Parijs door Baron Empain. Daarnaast is het Belgisch kapitaal in Frankrijk vooral geïnteresseerd in elektriciteits- en gasbedrijven. Het is de groep Empain die het leeuwen-aandeel heeft in al deze ondernemingen. Baron Empain was een vertrouwensman van Leopold II en koning Albert, maar over de financiële inbreng van het Belgische koningshuis in Franse of Belgische ondernemingen weet ook Firmin Lentacker ons niets te vertellen.

Het vierde deel van dit werk is gewijd aan „*L'influence de la frontière sur les migra-*

tions humaines". Achtereenvolgens worden de tijdelijke emigratie van Belgen naar het Franse platteland (de seizoenarbeiders) en de vestiging van Vlaamse boeren in Frankrijk geanalyseerd, de uitwijking van Belgische arbeiders naar de Franse steden, en de pendel- en grensarbeid. De auteur steunt hierbij hoofdzakelijk op Franse bronnen en zijn opzoeken

kingen bevestigen helemaal de vaststellingen die wijzelf hebben kunnen doen aan de hand van Belgische bronnen, in ons boek *Van Vlaskutser tot Franschman*, voorzover het de 19e eeuw betreft, en voor de latere periode de studies van O. Vanneste en J. Theys in de reeks van het Westvlaams Economisch Studie-bureau. De auteur gaat echter verder

dan al deze studies, hij behandelt niet alleen het vertrek uit België, maar ook het lot en de invloed van deze Belgische immigranten in Frankrijk en de reacties van de Franse bevolking. Op enkele precieze punten vullen de opzoeken van Lentacker onze eigen opzoeken aan of corrigeren ze. Zo bijvoorbeeld kan hij bewijzen dat de emigratie van Belgische seizoenarbeiders naar Frankrijk begonnen is ten tijde van het keizerrijk en wel in eerste instantie vanuit de streek van Doornik en Bergen, naar de streek van Parijs. In Vlaanderen blijkt de seizoenarbeid in die tijd hoofdzakelijk gericht op Nederland. De scheiding van België en Nederland zal hierop dus ook zijn weerslag gehad hebben, los van het feit dat de economische crisis die erop volgde aanleiding gaf tot tijdelijke en definitieve emigratie van vooral tekstielarbeiders naar Noord-Frankrijk. De opeenvolgende krisissen in de vlasnijverheid en de landbouw doen het aantal Vlaamse landbouwarbeiders die naar Frankrijk uitwijken toenemen. De auteur toont herhaaldelijk aan hoe de Belgische arbeiders in Frankrijk aangewend werden om stakingen te breken of loon- of werk-eisen van de Franse arbeiders de kop in te drukken. Vanzelfsprekend volgden hieruit, en zeer vroeg reeds, sociale moeilijkheden en manifestaties van xenofobie die wel eens tot politieke spanningen tussen beide landen konden leiden.

Belangrijk zijn de gegevens die de auteur heeft bijeengebracht over de invloed van de Gentse socialisten, via de grens- en pendelarbeiders op het Franse arbeidersmilieu in het Noorden en van daaruit in heel Frankrijk, waar de syndikale organisatie veel minder ontwikkeld was dan in België; en over de rechtstreekse tussen-

komsten van Edouard Anseele bij de oprichting van arbeiderssyndikaten en co-operatieven tijdens bijeenkomsten op de grens.

Na een uitvoerige behandeling van de Belgische inwijkelingen in Frankrijk schetst Lentacker de weinig omvangrijke Franse inwijking in België, die zich hoofdzakelijk tot Brussel en Wallonië beperkt. In de loop van de 19e en de 20e eeuw was België een uitgelezen aziel voor Franse politieke vluchtelingen - van Victor Hugo tot leden van de O.A.S. -, en door de wet verboden kloosterorden die bij ons allemaal aan onderwijs deden en aldus onvrijwillig een rol gespeeld hebben in de geschiedenis van Vlaanderen. Het is wel tekenend dat de Fransen in België, in tegenstelling tot de Belgen in Frankrijk, zorgvuldig elke assimilatie met de plaatselijke bevolking vermijden. Zij blijven Fransen.

In het vijfde en laatste deel „*La frontière et l'aménagement régional*” geeft de auteur allereerst een synteze van wat als een rode draad door het hele boek loopt: de rol van spelbreker die deze grens voor de normale evolutie van de grensstreek gespeeld heeft. Daarop volgt een korte schets van de toekomstperspektieven voor deze streek, die, in het kader van de Europese integratie, zeker op papier, minder last van de grens zou moeten ondervinden. Herhaaldelijk heeft de auteur in zijn behandeling van de verschillende facetten van zijn onderwerp de „Europese perspektieven” aangeraakt. Hier gaat hij er dieper op in om aan te stippen hoe ook in de toekomst deze grens de normale evolutie van het ene grote economisch gebied dat zich uitstrekt van Rijsel tot Antwerpen in de weg zal staan. „*La divergence inévitable*

des conceptions et des objectifs entre deux Etats „étrangers” l'un à l'autre tient à des intérêts supérieurs qui ne peuvent être les mêmes et donne à leur frontière commune le caractère d'une ligne d'affrontement relevant de la responsabilité nationale” (p. 298). Voor de nijverheid zelf levert het vervlakken van de grens niet een onmiddellijk gevaar op. De diversifikatie die zich sinds 1930 aan de Belgische zijde van de grens heeft voorgedaan in de industrie - terwijl aan Franse zijde het 19e-eeuwse patroon voortgezet werd - heeft het tot op heden de industriëlen aan beide zijden van de grens mogelijk gemaakt de vestiging van de Europese markt zonder noemenswaardige nadelen te ondergaan (p. 26). Het is vooral in de havenmilieu's van Duinkerke dat er zeer nadrukkelijke reserves worden geformuleerd tegen de Europese eenmaking. In 1966 verklaarde de voorzitter van de Duinkerke Handelskamer: „L'entrée dans le Marché Commun ne paraît pouvoir se faire qu'à pas mesurés... Tant que les handicaps continueront de fausser la concurrence, les Dunkerquois seront Français avant d'être Européens” (p. 76). Een uitlating die in de laatste weken en maanden blijkbaar sommige Europese partners heeft geïnspireerd!

De studie van Lentacker is, wat de reële kansen van de Europese eenmaking betreft, niet zeer hoopgevend. Men ontkomt niet aan de indruk dat terwijl er op politiek vlak druk gepraat wordt over Europese eenmaking, op economisch vlak, en in alle stilte, de nodige maatregelen getroffen worden om het toezicht op het goederenverkeer aan de grenzen te verscherpen, de uitvoer van de eigen produkten naar de Europese partners te verhogen en de invoer van hun produkten met zeer

veel hoffelijkheid te bemoeilijken. De economische structuurplannen die aan beide zijden van de grens worden uitgewerkt zijn van die aard dat zij een onderlinge coördinatie uitsluiten en de grens als economische barrière blijvend bestendigen.

Het boek van Firmin Lentacker is een tesis waarmee de auteur het agregaat Hoger Onderwijs behaalde. Het heeft alle voor- en alle nadelen van een tesis. Voordelen: een uitvoerig en grondig gedocumenteerd betoog met een hele reeks boeiende kaarten en enkele frappante foto's geïllustreerd. Nadelen: een analytische behandeling van het onderwerp, waarbij het soms moeilijk wordt uit de vele nauwkeurige details de grote lijnen van het betoog vast te houden. De structuur van het vierde deel: de opeenvolgende behandeling van de verschillende categorieën Belgische immigranten in Frankrijk, verplicht de auteur tot herhalingen bij het beschrijven van de toestanden waarin die categorieën leefden (de verklaring voor de fluktuaties in de emigratie, de manifestaties van xenofobie, de tussenkomsten van de Gentse socialisten, etc.), die door een andere meer syntetische indeling vermeden hadden kunnen worden. Ook is het werk terzeldertijd ruimer en enger opgevat dan de ongelukkig geformuleerde ondertitel laat vermoeden. Ruimer, omdat de auteur de verhouding van de gehele Belgische industrie ten opzichte van de Franse behandelt, en niet alleen de industrie in de grensstreek. Enger omdat een aantal aspecten van deze grensstreek niet behandeld worden - de auteur wijst er zelf op in zijn inleiding -: de kulturele aspecten komen nagenoeg niet aan bod, en de weerslag van deze grens op het

dagelijkse leven, op de toch wel zeer speciale mentaliteit van de bevolking, wordt nooit vernoemd. Dit is geen verwijt, gewoon een vaststelling. Ook zal het niemand verwonderen dat deze studie door een Fransman geschreven aan de hand van hoofdzakelijk Franse bronnen, het onderwerp vanuit een Frans standpunt benadert, met nadruk op de toestanden in het Département du Nord, dat overigens wel het belangrijkste departement langs de grens is.

Dit werk is zeker een kapitale studie voor de kennis van de Belgische economische geschiedenis. Want hier vinden wij duidelijk bewezen hoe afhankelijk een klein land is van zijn grote buurman. De betrekkingen mogen dan al vriendelijk en zelfs hartelijk zijn, zij worden gedomineerd en bepaald door de grootste die ook de sterkste is. De geschiedenis van

de betrekkingen tussen België en Frankrijk, is de geschiedenis van de Belgische reactie op de Franse politiek, en dat zal wel niet alleen gelden voor de economische politiek. Globaal genomen schijnt België van haar zuidergrens niet veel anders dan nadelen te hebben ondervonden. Het is dan ook begrijpelijk, en Lentacker wijst dit nadrukkelijk aan, dat de Europese perspectieven voor Vlaanderen gunstiger beloften inhouden dan voor het Franse Noorden, omdat zij het verdwijnen van deze grens moeten meebrengen. Moeten meebrengen? In principe zouden moeten meebrengen. Maar het zijn slechts perspectieven...

La Frontière Franco-Belge. Etude géographique des effets d'une frontière internationale sur la vie des relations, door Firmin Lentacker, agrégé de l'Université. Docteur ès Lettres et Sciences Humaines. 460 blz. kwarto, met kaarten en foto's. Rijssel, 1974.

Jozef Tillie-Taalprijsvraag voor Frans-Vlamingen

De negende Nederlandse Taalprijsvraag voor Frans-Vlamingen wordt in 1974 Jozef-Tillie-Taalprijsvraag genoemd. Dit om hulde te brengen aan de man die sinds 1966 tot aan zijn dood in 1971 voorzitter van de jury van deze taalprijsvraag is geweest.

De Nederlandse Taalprijsvraag wordt georganiseerd onder auspiciën van het *Komitee voor Frans-Vlaanderen* en het *Comité Flamand de France* en met de steun van het gemeentebestuur van Waregem.

Opnieuw zijn hieraan prijzen verbonden ter waarde van 5.000 B.F.: een bedrag dat verdeeld wordt naar verhouding van het aantal deelnemers en de waarde van de ingezonden stukken.

Gevraagd wordt een Nederlands opstel te schrijven van minimum één bladzijde; een gedicht, een vertaling, een essay of een stukje proza naar keuze.

De opstellen worden verwacht tegen uiterlijk 25 juli 1974 bij Camille Taccoen, Rue de la Gare, 107 - 59 270 Bailleul (Belle).

De prijzen worden uitgereikt op de 27e Frans-Vlaamse Kultuurdag te Waregem, in het Kultureel Centrum, op zondag 8 september 1974.

De werken worden beoordeeld door een jury die bestaat uit: Camille Taccoen, voorzitter; Luc Verbeke, sekretaris; Kan. Maxime Deswarte, vice-voorzitter van het *Comité Flamand de France*; Jacques Fermaut, voorzitter van de *Michiel de Swaenkring*; Cyriel Moeyaert, lid van het *Komitee voor Frans-Vlaanderen*.

het nederlands en de komputere op een amerikaanse universiteit

Dit is waarschijnlijk reeds het zesde verslag over een programma Nederlands aan een van de Staatsuniversiteiten van New York (1). Er is wel dit verschil dat het deze keer in het Nederlands zelf geschreven is. Op de eerste plaats is het feit dat er kursussen Nederlands hier in de States gegeven worden iets zeer ongevoons. We weten allemaal hoe onze taal beoordeeld wordt in het buitenland; we hebben een behoorlijk aantal goede schrijvers en als buitenlanders iets nodig hebben uit hun werken, dan zijn natuurlijk de vertalingen er. Het lijkt dan ook onnodig voor een vreemdeling en niet-Nederlandssprekende onze taal te leren. Waarom zou men immers tijd verspillen om een taal, gesproken door amper 20 miljoen mensen, te leren verstaan en spreken of zelfs schrijven. Men kan het echter over een andere boeg gooien en vragen waarom men die Nederlandse taal wél zou kunnen leren. En dat was ook de eerste vraag die ik me stelde na een paar maanden op de universiteit geweest te zijn. Het is misschien geen algemene regel, maar toch moet men de Amerikaan een goed argument geven om iets ekstra's te doen, en dat duidt dan speciaal op de studentenklasse. Toen vatte ik het plan op een kursus, speciaal geschikt voor Engelssprekenden, samen te stellen.

In de States kan men nou eenmaal niets bereiken zonder daar vooraf over te vergaderen. Deze meetings namen soms verschillende vormen aan: op het tennisplein na een vervelende match met een diensthoofd van een bepaalde afdeling, of in dikke naar sigaren ruikende fauteuils in een kantoor. Mijn eerste opdracht was z.g. mijn „produkt te verkopen”, m.a.w. hoe kon ik de autoriteiten op deze universiteit

hugo j.j. uyttenhove

Geboren te Wetteren in 1949. M.O. te Wetteren, studiebeurs A.F.S. International Scholarships (Victor, N.Y., 1967-68), komputeropleiding door General Electric (1968-69), bachelors degree in fysika en komputewetenschappen te Cortland (U.S.A. - 1971-74). Momenteel docent Nederlands en assistent komputewetenschappen te Cortland N.Y.

Adres:
State University of New York
College at Cortland,
Department of Foreign Languages,
Cortland N.Y., 13045 U.S.A.

ervan overtuigen dat ik ten eerste Nederlands kón geven, en ten tweede dat ik wel degelijk enkele studenten zou kunnen aantrekken of inschrijven.

Het eerste punt spreekt over ondervinding en deze was in mijn geval zeer miniem; een tweetal keer had ik bij de organisatie A.F.S. (2) te Brussel geholpen Amerikaanse studenten wat Nederlands bij te brengen. Dit bleek als referentie voldoende, misschien wel omdat men dacht dat het programma toch niet van de grond zou komen. Het volgende probleem was hoe ik aan tenminste tien leerlingen zou komen. Dat was nogal eenvoudig: ik zou zelf één week een campagne voeren ter bevordering van het Nederlands als „onmisbare” taal voor „de gemiddelde student”. Na die week zouden de inschrijvingen beginnen en had ik de beschikking over een klaslokaal. Wel, eenmaal uit die dikke fauteuils opgestaan, begon het echte „produkt verkopen”. Zelfgemaakte aanplakbiljetten maakten er de ongeveer 5000 studenten attent op dat:

1. Als ze naar Europa op vakantie gingen, ze zeker in Amsterdam zouden komen, en
2. de studenten in de schilderkunst de verschillende Nederlandse en Vlaamse schilders in hun taal konden leren kennen, en
3. als ze al Duits geleerd hadden het niet moeilijk zouden hebben met het Nederlands, en
4. Nederlands nu eenmaal een gemakkelijke, plezierige taal is, en hoge punten daardoor gemakkelijk te behalen zijn, enz. en dat ze daarom in Amerika Nederlands moesten leren...

Het is soms gevaarlijk zulke methodes te gebruiken, omdat men dan een bepaalde categorie studenten kan krijgen, terwijl

ik echter interesse had in verschillende groepen, en ook mensen uit de stad. Gelukkig verliep het heel anders en de inschrijvingen moesten na 35 kandidaten afgesloten worden. De mensen in het „Departement of Continuing Education” vragen zich nóg af hoe het toch komt, dat zovelen Nederlands willen leren, terwijl enkele jaren geleden Italiaans en Russisch met moeite 10 kandidaten hadden. Wel het produkt scheen verkocht te zijn, nu moest het nog getest worden. Een statistiek maken voor deze eerste klas zou niet toereikend zijn voor het doel van dit verslag; daarom komt het globaal resultaat later. In elk geval was dit een grote klas en een ware onderneming. Iedereen was zonder enige diskriminatie toegelaten, dus ook de niet-studenten, zoals mensen uit de stad Cortland; er waren er zelfs acht. Deze laatsten hadden waarschijnlijk geluisterd naar een speciaal programma over deze nieuwe cursus op de radio, wat dus ook nog een soort advertentie was. Er werd Nederlands geleerd, langzaam maar zeker, zeven weken lang, voor een totaal van 30 uren klaswerk.

Het daarop volgende jaar verliep alles ongeveer gelijk, alleen had ik de klas beperkt tot 15 leerlingen, en ook had ik meer lesmateriaal dank zij de kulturele dienst van het Consulaat Generaal in New York. In september 1972 bleek het na een lang overleg met de akademieraad dat een cursus Nederlands een volwaardige cursus kon zijn aan de universiteit, d.w.z. elke student die één semester Nederlands volgt, krijgt na voldoende resultaat 3 of 4 kredieturen tot zijn einddiploma, en iemand die 4 semesters volgt krijgt automatisch een Bachelor of Arts diploma, in plaats van een Bachelor of Science diploma. (3) Op dit punt staat dus

het Nederlands gelijk met de andere talen welke hier gedoceerd worden, namelijk het Frans, Duits, Spaans en Russisch. Al die tijd had de universiteit geen financiën ter beschikking van extra kursussen. Met steun van het Belgisch Ministerie van Nederlandse Cultuur is het programma in zijn nieuwe vorm dan toch gestart. Een nieuw studieboek (4) werd uitgekozen en samen met de woordenboeken aangekocht. Voor de vier verschillende kursussen zorgde ik zelf, de eerste twee betroffen *spraakunst* en *taalkunde*, de derde cursus *taalkunde en inleiding literatuur*, terwijl de vierde cursus, welke in januari 1974 start, volledig over de *Vlaamse en Nederlandse Literatuur* gaat zijn. Onnodig te zeggen dat vakanties goed zijn om alles voor te bereiden.

Nadat het nieuwe programma gestart was, gebruikte ik bijna onmiddellijk een paar hedendaagse technieken. Ik zocht namelijk naar een combinatie in mijn eigen studievak, komputernetenschappen, en mijn „hobby”, Nederlands. De oplossing lag voor de hand en was het lesgeven in onze taal met de komputer. Alhoewel dit een beetje vreemd lijkt, verliep dit projekt toch op een vlotte manier. De school stond me toe hun informatiesysteem te gebruiken via een *Time Sharing System*. Ik ontwierp de programma's en probeerde ze met toestemming van de auteur uit, met het materiaal uit het studieboek. Toen dat alles klaar was, werd de machine voor één vierde van de cursus ingeschakeld. De student kon eens of tweemaal per week de programma's oproepen en zijn schriftelijke lessen maken. Het doel van deze methode was niet om alle studenten in de klas in te schakelen, maar wel een groep willekeurig uit de klas te nemen op zo'n manier dat in elke groep studenten wa-

ren met een ongeveer gelijke graad van kennis, wat na een drietal weken les mogelijk was. In deze geselecteerde groep waren er wel enkelen die afkerig waren van de komputer, maar ze hebben op het einde de statistieken alle eer aan gedaan.

Gemakshalve zal ik de niet-geselecteerden groep I noemen, en de komputer-gebruikers groep II. Beide groepen kregen vanzelfsprekend hetzelfde onderricht in de klas en namen dezelfde proeven of examens. Elke student in groep I werkte aan een klein Nederlands verhaaltje of vertaalde een hun gegeven Nederlands opstel in het Engels. Deze groep werd pas na vier maanden gecontroleerd toen het opgegeven werk af was. Ondertussen werkte een voortdurend gecontroleerde groep II aan het komputer-projekt.

Waaruit bestaat nu dit projekt? Een student maakt telefonisch contact met de komputer en kan onmiddellijk na het typen van zijn naam z'n vorderingen door de machine neergeschreven zien. Enkele van deze vermeldingen zijn het aantal fouten tot nu toe, zowel in vertaling als antwoorden, lesnummer, hoe ver hij eigenlijk staat, enz... De student kan slechts aan één les werken en moet ze met een minimum aan fouten kunnen beëindigen, zoniet moet hij opnieuw beginnen. Soms werd om een vertaling gevraagd, soms moest een vraag over de spraakunst beantwoord worden. De antwoorden werden dan in minder dan 1 seconde geëvalueerd door het programma, en de student werd indien nodig er attent op gemaakt wat juist zijn fout was. Op dit moment echter kan de student een ander programma oproepen dat hem gaat helpen, gewoonlijk in zinkonstrukties of grammatikale kwesties uit onze taal, vooral dan de „uitzonderingen". In totaal kan een student

een vraag drie maal beantwoorden of een zin vertalen, en indien de respons van de student nog verkeerd was of teveel hulp nodig had, verliest hij punten. Bepaalde punten werden afgetrokken voor bepaalde ernstige fouten, in de vervoeging bijvoorbeeld.

Bij een normaal gesprek blijft het contact met de komputer gehandhaafd, want zo lang de student z'n les kent zijn er geen problemen. Die zijn er wel in het andere geval: veel opeenvolgende fouten heeft als gevolg dat de komputer de student gaat verwijzen naar huis en het studieboek. Dit betekende dan meteen ook het einde van het onderhoud. Gewoonlijk was de student zelf al genoeg gefrustreerd door het herhaaldelijk afkeuren van zijn antwoorden door de komputer, vóór dat deze laatste er erg in had. Soms geleken deze gesprekken tussen mens en machine op een echte drill, zonder echter de student volledig te onderwerpen.

Ik zelf volgde de studenten in groep II wekelijks en uit dagelijks automatisch bijgehouden statistieken kon ik voor een bepaald individu of de hele groep mijn konklusies trekken. De resultaten van het komputerproject waren al vlug te bemerken in de schriftelijke oefeningen en vertalingen. Tabel I toont dit ook aan, omdat het gemiddelde aantal punten bij groep II hoger ligt dan bij groep I, en dit na twee maanden werk. De beide groepen leverden gemiddeld gelijke prestaties bij het begin van de cursus. Men kan ook zien dat het gebruik van de komputer ook zijn vruchten afwierp bij de spraakkunst waar de punten ongeveer 20 % hoger lagen. Groep I heeft ook duidelijk een verbetering ondergaan in vergelijking met de vroegere prestaties, maar groep II doet het dan toch gemiddeld 18 % beter. Het

verwondert de lezer waarschijnlijk ook niet dat deze laatste groep beter was in het diktee, met minder fouten en in minder tijd.

De getallen spreken natuurlijk voor zichzelf, maar niettemin is het interessant te weten wat deze groepen eigenlijk representeren, en vooral wat hun *background* in talen is. Tot nu toe hebben hier 103 studenten Nederlands gevolgd, en Tabel 2 toont hoeveel vreemde talen, na het Engels, ze gestudeerd hebben alvorens aan het Nederlands te beginnen. Per aantal vreemde talen is ook hun algemeen eindgemiddelde aangegeven. In elke groep zitten wel enkele komputer-gebruikers, maar de verspreiding is in gelijklopende verhouding met de zogenaamde niet-geselekteerden. De laatste groep in deze tabel is het gemiddelde voor slechts zes personen, daarom kan het volgende besluit slechts gebaseerd zijn op de eerste drie groepen: daar de gemiddelde prestaties minder dan 5 % van elkaar liggen, bleef het ongeveer gelijk hoeveel talen men al gestudeerd had alvorens aan het Nederlands te beginnen. Het Nederlands schijnt dus voor elk een gemakkelijke of moeilijke taal te zijn, voor studenten met of zonder aanleg voor talen.

Zover staan we hier op de universiteit met het hierboven beschreven programma. Er komt wellicht uitbreiding in de vorm van nog een leraar of docent; dit hangt helemaal af van de directie van de universiteit. De studenten die het Nederlands nu nog volgen zijn zeer actief in het leren begrijpen van de taal, en nu de literatuur erbij komt en we alle mogelijke steun in de vorm van boeken en tijdschriften uit België ontvangen, wordt het meer en meer interessant voor hen die onze spraakkunst met sukses doorgeworsteld

hebben. Het idee of projekt in zijn geheel mag misschien ook wijzen op het feit dat het Nederlands levendig gehouden kan worden in een groot land als Amerika. Er zijn amper twee dingen nodig: goede wil hier, en begrip vanuit het vaderland.

leges. De school waar momenteel het Nederlands gedoceerd wordt is in Cortland, in het midden van de staat New York.

(2) American Field Service International Scholarships: een Amerikaanse organisatie die studenten multinationalaal uitwisselt.

(3) De kennis van een vreemde taal wordt aanschouwd als een opwaardering van het diploma, een B.A. schijnt dan meer waard te zijn dan een B.S.

(4) „Speak Dutch“ geschreven door Prof. Dr. Walter Lagerwey, Calvin College, Grand Rapids Michigan, uitgegeven door Meulenhoff, Amsterdam.

(1) Het staatsuniversiteitssysteem in New York bestaat uit ongeveer 65 verschillende scholen, universiteiten of kol-

Tabel 1: Gemiddelde prestaties op een totaal van 50 punten.

	Vóór komputerprojekt		Na komputerprojekt	
	Groep I (15)	Groep II (15)	Groep I (15)	Groep II (15)
Diktee	39	38	40	45
Vertaling N.-E.	36	36	35	46
Vertaling E.-N.	32	31	34	43
Spraakunst	29	31	35	41
Konversatie	35	37	41	42
Tijd om diktee te schrijven	200" (*)	200" (*)	210" (*)	150" (*)

(*) Tijd uitgedrukt in sekonden.

Tabel 2: Background en prestatie statistiek van 103 studenten in het Nederlands programma.

	1	2	3	4
Aantal gestudeerde vreemde talen	1	2	3	4
Aantal studenten (%)	32%	36%	26%	6%
Gemiddeld aantal jaren per taal	4 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	2	1
Gemiddelde einduitslag in kursus	75%	71%	70%	81%

westvlaamse kontestatie in de XVIe eeuw en de weerslag hiervan voor frans-vlaanderen

Draagkracht van de Reformatie op Westvlaamse bodem.

De scheppende impuls van de geloofs-louering werkte vanaf het begin in op de bevolking en heeft de hele eeuw dynamische leiders paraat gevonden om de zware strijd op te nemen: als lutheraan de goudsmid Cornelis Volckaert die verschillende geschriften van Maarten Luther vertaalde, drukte en verspreidde; als doopsgezinde Jakob de Rore die West-Vlaanderen van Noord tot Zuid doorkruiste en tijdens deze zwerftochten predikte, doopte en huwelijken inzegende; als calvinist Pieter le Roux die zich openbaarde als de verbindingsagent met de geloofsgenoten die in de buurstaten vertoefden.

Kronologisch dient de doorbraak van de respectieve reformatische golven als volgt te worden voorgesteld: het Lutheranisme verschijnt circa 1520 en wordt amper tien jaar later door de Doopsgezindheid voorbijgestreefd; vóór 1550 werd de geest van verzet tegen de R.K.-Kerk op ruime basis aangewakkerd door het Calvinisme. Opvallend voor West-Vlaanderen was het naast mekaar voortbestaan van de drie hervormde kerkgenootschappen in actieve gemeenschappen tot in de 17e eeuw.

Geografisch gezien kan in het bijzonder onderstreept worden dat geen enkele landvlek aan de greep van de Hervorming ontsnapte. Er kan bovendien gewag gemaakt worden van enkele uitstralingsgebieden. In hoofdzaak deden zich als de voornaamste brandpunten gelden: Brugge in de noordelijke helft (1); Ieper (2) en Kortrijk (3) spreidden hun aktie over de zuidelijke helft van West-Vlaanderen. De kuststreek, tenslotte, vormde van 1530 af

dr. alfons i.e. verheyden

Geboren in 1913 te Brussel. Doctor in de geschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Gent. Werd historisch geschoold door Prof. H. van Werveke en F.L. Ganshof en zet in feite de traditie verder die, begin van deze eeuw, aan de Gentse universiteit ontstond rondom de kolleges geleid door Prof. F. Fredericq en die waren afgestemd op het kerkhistorisch onderzoek.

De belangstelling van Dr. Verheyden richtte zich sedert 1933 naar drie wel bepaalde onderwerpen: 1. de geschiedenis van de Doopsgezindheid in de zuidelijke Nederlanden; 2. het bepalen van de historische waarde van de martelaarsboeken van A. van Haemstede, T.J. van Braght en J. Crespin; 3. de organisatie en de draagwijdte van de Raad van Beroerten (1567-1576).

De sinteze van bewuste belangstellingspunten werd bereikt dank zij de voorbereidende aanloop van een elftal monografieën bedoeld als geografisch-verspreide steekproeven. Ze handelen over Gent, Brugge, Ieper, Kortrijk, Nieuwpoort, Aalst, Land van Waas, Oude-naarde, Brussel, Limburg en Eupen.

Als belangrijke samenvattende werken dienen te worden vermeld: *De Geschiedenis van de Hervorming in de zuidelijke Nederlanden* (1949); *De Geschiedenis van de Doopsgezinden in de zuidelijke Nederlanden in de XVIe eeuw* (1960); *Le Bilan du Conseil des Troubles (Liste des condamnés)* (1960); *The history of the Mennonites in Flanders* (1960). In 1959 laureaat van de Koninklijke Vlaamse Akademie. Het *Liber Memorialis* (1970) van de O.S.G.G. van de R.U. Gent situeert hem als „de nationale historicus van het protestantisme” / *Liber Memorialis O.S.G.G.* (1970).

Adres: Stw. Koningsloo 28, 1800 Vilvoorde.

de schakel tussen Engeland en het binnenland.

De konfrontatie van de traditionele met de vernieuwde geloofsstelsels stelde de weg open voor de radicale repressie georganiseerd door de Staat en op de voet gevolgd door de inkwisisitie. De basistekst van de veroordeling der „kettters” blijft o.i. de passus uit het plakkaat van 17 juli 1526, waarin eenieder verboden wordt hervormde samenkomsten bij te wonen: „omme aldaer te lesen, spreken of prediken van de Evangeliën, Epistelen van Sint-Pauwels of andere geschriften van der Heligher Schriften, in Latijnse, Vlaemsche of Waelsche, noch aldaer dezelve te interpreteren of up 't verstant van dien disputieren of confereren” (4).

Al wat hierop volgde, - en dit zijn de edikten van 1531, 1540, 1544, 1546, 1549, 1550 en 1559, - bracht slechts de verstrakking van de initiale verbodsbepaling in de vorm van immer zwaardere bestraffingsmaatregelen. Er bestaat slechts één enkele uitzonderingsperiode in deze gedraging: de beleidsjaren van de Hertog van Alva (1567-1573). Deze vertrouwensman van Filips II centraliseerde de repressie in de Raad van Beroerten. Stedelijke, provinciale en staatsinstanties werden onder controle gesteld inzake de toepassing van de maatregelen, vastgelegd door de groep van 12 raadsleden waaronder de vreemdelingen van 1568 af een determinerende rol vervulden onder de strakke leiding van de hertog. Dit beleid had tot gevolg dat plots het aantal veroordeelden de hoogte inging: duizenden werden gedaagd, even zovelen liepen een banuitspraak op (wat meteen de verbeurdverklaring van hun bezit betekende), honderden werden terechtgesteld. West-Vlaanderen werd biezonder getroffen door de

zorgvuldig in het geheim geplande razzia die plaatsgreep in de nacht van 2 op 3 maart 1568.

West-Vlaanderen is ook het gebied geweest waar markante gebeurtenissen de aanloop werden voor een reeks spanningen waarvan de draagwijdte in een minimum van tijd uitzwermd over het gehele territorium van de Nederlandse provincien.

De Beeldenstorm brak los in de zó fascinerende Westhoek (1566) om ogenblikkelijk daarop zich als een olievlek uit te breiden over de Nederlanden. De beboste streken werden de trefpunten voor het overleg voor een gezamenlijke actie van Bos- en Watergeuzen. Dit verplichtte de Hertog van Alva ertoe tegelijk ordemaatregelen te treffen ter voorkoming van gevaarlijke ondernemingen in de kustzone en van plundertochten in de periferie van grote en kleine steden. West-Vlaanderen bleek daarenboven ook het gebied waar het volgen van de reformatorische aktiviteit het lastigst uitviel. Inkquisiteur Titelman en zijn staf eerst, Alva's agenten nadien, waren tot de konklusie gekomen dat een efficiënt optreden in de grote en kleine centra de hervormde gemeenten tot voorzichtigheid had aangezet, maar geenszins de bijeenkomsten verhinderde op het platteland; wat erger was, het optreden belette de reformatorische leiders niet op deze vergaderingen hun opdracht voort te zetten kwa ledenwerving, huwelijksinzegeningen en doopplechtigheden. Een unieke gelegenheid werd ons geboden om door te dringen in het alledaagse leven van de Westvlaamse protestanten in de 16e eeuw. Dit naar aanleiding van het terugvinden van een bundel brieven, - 79 in aantal, - waarop de gerechtelijke officier te Sint-Omaars beslag wist te leg-

gen. Henri Fléel, - specialist in het overbrengen van personen, goederen en correspondentie van West-Vlaanderen naar Engeland en omgekeerd, - liep in 1570 in de val toen hij klaar stond Jean Desmady, een tienjarige knaap, bij diens vader in Engeland te brengen. De rechtelijke officier legde tevens beslag op een aantal goederen en ontdekte bij nadere controle een dubbele bodem in de mand waaruit bewuste brievenbundel te voorschijn kwam (5).

Deze documenten stamden uit de meest verspreide plaatsen in de streek van Brugge tot in de onmiddellijke nabijheid van het Franse grensgebied. Ze handelen over zeer uiteenlopende belangstellingspunten: van familiale en sociale aangelegenheden gaat het tot zuiver commerciële bekommernissen met daarbij vanzelfsprekend rake beschouwingen over het politiek en godsdienstig beleid in de Vlaamse landstreek.

Materiële problemen komen vaak ter sprake: hangende geldvorderingen, het al of niet leveren van tekstielproducten, betwistingen rondom erfenissen, navragen over door de ontvangers van verbeurdverklaarde goederen, niet ontdekte bezittingen vormen er het hoofdtema van. De berichtgevers hieromtrent maken niet zelden gebruik van deze gelegenheden om meer algemene opmerkingen te maken betreffende de economische toestand in den lande. Zo schrijft een anoniem gebleven steller aan de families Kacant en de Cock die te Norwich vertoeven: „Ic en hebbe gheen twee ponden grooten gewonnen van deze gheheelen wynttere”. Gillis van der Keere van zijn kant schreef zijn uitgeweken schoonbroer Jan de Keyzere, een geboren Hulstenaar, als volgt: „In deze Nederlanden is onze nee-

rynghe zeer cleene, om datter gheen wulle noch andere zaken over commen en can, want de leefte zeer diere es”.

Snijdt men familiale gebeurtenissen aan, dan wordt de lezer getuige van het wel en wee der verwanten: berichten over gezondheid en ziekten, over geboorten en sterfgevallen, over huwelijken e.d.m. geven aan de brief niet alleen de garantie van waarheidsgetrouwheid voor het relaas van de interne beslommingen van de familiekring, maar bovendien de overtuiging dat de inlichtingen over de gebeurtenissen buiten die familiekring gegrepen zijn uit recente belevenissen.

De verhalen over feiten uit de jongste weken nemen normaliter een ruime plaats in, omdat ze de verwanten en vrienden aan de overkant van het Kanaal, naast de familieberichten, het meest interessant zijn. Houden we hierbij tevens rekening met de snelheid waarmede de brief geschreven moet worden, wil men tijdig een slechts voorbijtrekkend „waaghalskoerier” de tekst meegeven... Dit impliceert meteen dat de inhoud van de brief alleen maar de meest markante feiten zal behelzen.

De volgende uittreksels geef ik ter illustratie.

Jacob de Smit meldde Maertyne Godsalcs dat de verkoop van goederen van haar echtgenoot, Joos de Conync, normaal zal verlopen: de oogst, het land en andere bezittingen zullen ongestoord aan de man gebracht kunnen worden, daar vanwege de overheid geen enkel teken van mogelijke inmenging te bespeuren viel. Een bericht aan het adres van Pieter de Ketelaere bracht de verzekering dat de uittocht van een gehele familie te Meseen zonder incidenten verliep, nadat ze

vooraf onopgemerkt alle onroerende goederen verkocht.

Het schrijven van Jacob Aemout bracht ons in contact met een Westvlaming die de situatie helder stelt en radikaal weigert mee te doen aan het kreëren van een paniekstemming. Nadat hij eerst zijn correspondent in Engeland mededeelde: „angaende van eenighe nieuwmaere es hier niet, dan dat men daghelycx groote sterke lueghens liecht”, illustreerde hij zijn verklaring met het volgende voorbeeld: „Men heyt t'Ypere ghezeyt hoe datte grooten twist in Inghelant was, hoe dat se wel LX huusgesinnen van Vlaender doot ghesmeten waeren...” Een zelfde bekomenis om de toestand naar waarheid te schetsen komt tot uiting uit de volgende passus van de brief van Jan de Keyser: „Voort laten wy u weten dat men niet zee-re en vanct noch spant op deze tyt, anders dan brekers en die te Waterloo waren en die achter 't verbodt hebben hooren spreken en die van de consistoorie waeren, doot men noch hier en daer eene...”

Ongeveer in dezelfde optiek klinkt de voorlichting van Joris Desfrez aan het adres van zijn zuster. Dat ze maar niet denke dat haar naam biezonder weerhouden werd van overheidswege! Tot op de dag van zijn schrijven komt ze niet voor noch op een dagingslijst noch op een verbanningslijst. Er is daarom geen sprake van dat haar bezittingen onder de bedreiging zouden staan van sekwestering!

Dat schier alle brieven een oproep bevatten tot geloofsvastheid ligt voor de hand. Het vormt echter een bewijs te meer voor de ernst waarmee de nieuwe levensgedraging wordt opgevat.

Het in beslaggenomen dossier (hoevele bundels geraakten ongerept bij de bestemmingen?) toont vóór alles aan dat

het repressieapparaat, zelfs ten tijde van Alva's bestuur, ver beneden peil is gebleven. Geen wonder dat de Hervorming in West-Vlaanderen tot diep in de 18e eeuw voortleefde en een ononderbroken contact wist te bewaren met het vrijgevochten Noorden.

Doorbraak en vestiging van het Lutheranisme.

De wekroep van Maarten Luther bereikte zeer snel de Westvlaamse bevolking, die er onmiddellijk met belangstelling op reageerde. De Brugse stedelingen werden reeds op 17 augustus 1521 gewaarschuwd dat de overheid besloten had drastisch op te treden tegen religieuze buitensporigheden. De tekst van het stadsgebod reproduceerde de inhoud van het keizerlijk edikt en was in hoofdzaak gericht tegen: „te onderhoudene, bewaerene ofte beschermene de gheschriften ofte wat boucken dat het zijn, weder in latyne, in duitsche, vlaemsche ofte in eenighe andere tale ghemaect ofte die in toecomenden tyden ghemaect zouden moghen worden by broeder Martin Luther...”

Dit vlugge ingrijpen kwam niettemin op een tijdstip dat reeds talrijke Lutherse gemeenten in wording waren en er reeds geducht geijverd werd voor een stevige structurering. Een afdoend bewijs voor deze situatie werd verstrekt door de pauselijke legaat Hieronymus Aleander. Deze vatte de binnengekomen berichten samen in zijn brieven van 23 en 26 augustus en kwam tot het besluit dat het overheidsingrijpen ontoereikend was gebleken. De bisschoppelijke instanties te Doornik en Brugge hadden inderdaad verslagen binnengekregen waaruit bleek dat het Lutheranisme vaste voet had gekregen niet

alleen in de grote, doch ook in de kleine centra.

H. Aleander werd vooral getroffen door de intense ijver die door de Brugse Kartuizers aan de dag werd gelegd om het Lutherse standpunt bij te treden. De pauselijke afgevaardigde zou amper een week later (2 september 1521) wel beweren dat men dank zij een gekoördineerd ingrijpen er in geslaagd was de Lutherse leerverspreiding ongedaan te maken (6). Meer dan waarschijnlijk heeft de kerkelijke hoogwaardigheidsbekleder zijn wensen voor werkelijkheid genomen. Immers, nauwelijks had hij de stad verlaten, of de Brugse overheid arresteerde een geestelijke uit Oudenaarde uit hoofde van een openlijke Lutherse prediking (7). De gerechtelijke officier wist bij dezelfde speurtocht de hand te leggen op een grote hoeveelheid Lutherse werken. Deze werden trouwens kort daarop in het openbaar verbrand, wat meteen de eerste toepassing was van het Wormser edikt (8 mei 1521) op Westvlaamse bodem (8).

De volgelingen van de Duitse Hervormer alhier kregen - dit in tegenstelling met wat elders in de Nederlanden het geval is - bijna nooit de benaming van „sacramentariërs, libertijnen of Lutheranen”, nagenoeg altijd de betiteling van „Bijbellezers”. Het vormen van Lutherse gemeenten geschiedde in snel tempo: de definitieve structurering mag als afgewerkt beschouwd worden in 1524. De verklaring hiervoor dient te worden gezocht in de persoonlijkheid van de toetredenden. Zo bestond de leiderskern te Brugge uit Hector van Dommene omgeven door Adriaen van der Ven, Jacob Lambrechtszone, Lancelot Louchier, Ysebrant Willem Diericxszone, Graciaen Gaignie en Andries le Roy; de Kortrijkse kerkeraad uit

de gebroeders Courtin bijgestaan door Hendrik van den Broucke.

West-Vlaanderen kende daarenboven in de Lutherse rangen eigen schrijvers, drukkers-verspreiders van reformatoerische geschriften. Maertin de Smet verzorgde een Vlaamse uitgave van het Nieuwe Testament. Bovenvermelde Graciaen Gaignie doorkruiste het hele gebied en bracht honderden exemplaren van Luthers portret aan de man. Hij werd gearresteerd en tot 3 jaar verbanning veroordeeld: vóór hij echter uit het graafschap werd gezet, bracht men hem naar het schavot waar hij lange tijd moest staan met... een overgroot portret van Luther op de borst gespeld! Erasmus van der Eecke schreef van zijn kant een apologie van de Duitse Hervormer, zorgde voor het drukken ervan en bracht zelf 500 exemplaren van deze publikatie aan de man.

De Lutherse gemeenschap kon bovendien steunen op voortreffelijke financiële mogelijkheden. Zij sprong in de bres voor geloofsgenoten die hun vaderland hadden moeten verlaten omdat ze, ingevolge medewerking aan verspreiding van de hervormde leerstellingen, zich te zeer bedreigd voelden door arrestatie. Zo werd Cornelis Volckaert beschuldigd „an zomighe van hemlieden ghelt ghezonden te hebbene omme hemlieden in vreemde lande daer zy uit vreesse van justiciën ghevlucht waren, te sustenerene”.

Het ingrijpen van de wereldlijke en kerkelijke overheden tegen de Lutherse aanwezigheid in West-Vlaanderen benadert in grote trekken de algemene repressiepolitiek in de Nederlanden; de regelmatige publikatie van de plakaten op de heresie bracht normaliter met zich mee de eenvormigheid in de beteugeling. Dit

sloot echter geenszins typische gedragingen bij de toepassing uit.

Zo reageerden de Westvlaamse wereldlijke besturen bijzonder stug tegen bepaalde kerkelijke initiatieven, die beschouwd kunnen worden als evenzovele inbreuken op de eeuwenoude privileges. Wat b.v. de magistraten zeer dwars zat was de willekeur waarmee de priesters huiszoekingen deden in de woningen van *hun* poorters.

Wanneer we maar even de kronologische ontwikkeling van dit probleem volgen, komen we tot de bevinding dat de spanning culmineerde in het optreden van de hoofdwisiteur Titelman. Hem werd door de magistraten duidelijk gemaakt dat het binnenvallen in burgershuizen tegen de bestaande wetspraktijk indruiste en een eventuele hulp van de wereldlijke overheid slechts toegezegd kon worden op voorwaarde „dattet gheen poorters en zijn”.

Het Brugse stadsbestuur legde van zijn kant een klacht neer bij de bisschop tegen de priesters die de huizen betraden „omme de communicanten te beschrivene”. Toen de „ongewensten” opdracht kregen voortaan „voor de deure te blyven staene ende in huis niet te gaene”, bleek dit nog onvoldoende als tegemoetkoming. Een betrekkelijke rust trad in, toen de priesters verplicht werden hun „inspectie-tochten” te ondernemen in bijzijn van magistratsleden.

Het geschil tussen het Doornikse bisdom en de Kortrijkse magistraat lag enigszins anders. Het kwam tot stand naar aanleiding van de aanhouding door de gerechtelijke officier van een groep Lutherse (onder wie Jan en Roger Courtin, Jan Huussier en zijn echtgenote) te Menen. Nu bezat het Doornikse bisdom een uitge-

breid bundel over de Lutherse bedrijvigheid in Zuid-Vlaanderen, doch vertikte het de door Kortrijk gevraagde documenten over te maken en eiste het proces zelf uit te werken. De vervolgen magistraat richtte zich in fine tot Margareta van Oostenrijk: deze stelde de Kortrijkse Magistraat in het gelijk en verplichtte de bisschop het gevraagde dossier over te maken.

Deze weerzin om slaafs de kerkelijke interventie bij te treden en de halsstarrige verdediging van de stedelijke voorrechten verklaren in zekere mate het voortbestaan van de Lutherse gemeenten. Zij maakten een relatieve - zij het dan een zeer relatieve! - bewegingsvrijheid mogelijk. Toch is het zo dat het overleven van het Lutheranisme in West-Vlaanderen vóór alles te danken is aan een stevige organisatie gedragen door overtuigde adepten. De konfrontatie van de overheid - zowel wereldlijke als kerkelijke - met gearresteerde Lutherse wijst immers op een overtuiging bij deze laatsten die niet op drijfzand gegrondvest was. Ter illustratie hiervan een passus uit de ondervraging van Jan Wytinc. 'n Brugs brouwer. Deze beaamde de volgende sarkastische beweringen uitgesproken te hebben: „Dat God rechtverdich was ende dat hij niet verstaen noch gheloven en conste, dat hij hier in dese werelt penitentie zoude moeten doen of lyden ende, naer zyn doot, eerst waermen in 't vaghevier. Datter ooc de muntenaers, naeldemaeckers ende slotemaeckers waren, omme dat men metten naelden die zy maken 't volck dat afghesneden es van den Helighen Kercke weder der anne naeyt; ende metten slotelen die zy maken den besloten tyt opene doen.

Dat voort hy wel wilde hebben een deel van den vagheviere onder zynen brauke-

tele omme zijn barnijnghe, als houdt ende turven daermede te sparene; het zoude den scamelen lieden wel te passe comen, want hy te betere bier brauwen zoude ende te betere coop gheven.

Ende dat voort Onsen Heere was wel machtich te vergevene de zonden zonder biechtvader of makelare.

Voorts dat alle meesters van den werelt niet zovele goudts uter mijne van dezelfder werelt zouden cunnen fineeren als de papen van den volcke cryghen metten pardoenen uit vreesse van den vagheviere. Item dat het al verloren moeyte was ende van gheenen noode, dat men eeneghe houtten santen, keerskins stelt of brielen op huerlieder neusse, midts dat zy gheen machten hebben ende dies niet te bet zouden zien.

Voort, dat al verloren moeyte was, dat men tzijnen laste informatie hoorde, ghemerct dat hy 't al wel openbaerlic zoude durven zegghen in 't college, want dat hy de rabauderie ende dieverie van de papen wel wiste up zijn duimkin" (9).

Verruiming van de Reformatorische invloedssfeer door het Mennisme.

Laten we vooraf het fundamenteel onderscheid vastleggen tussen de Wederdoperij (ook Herdoperij genoemd) en de Doopsgezindheid (10).

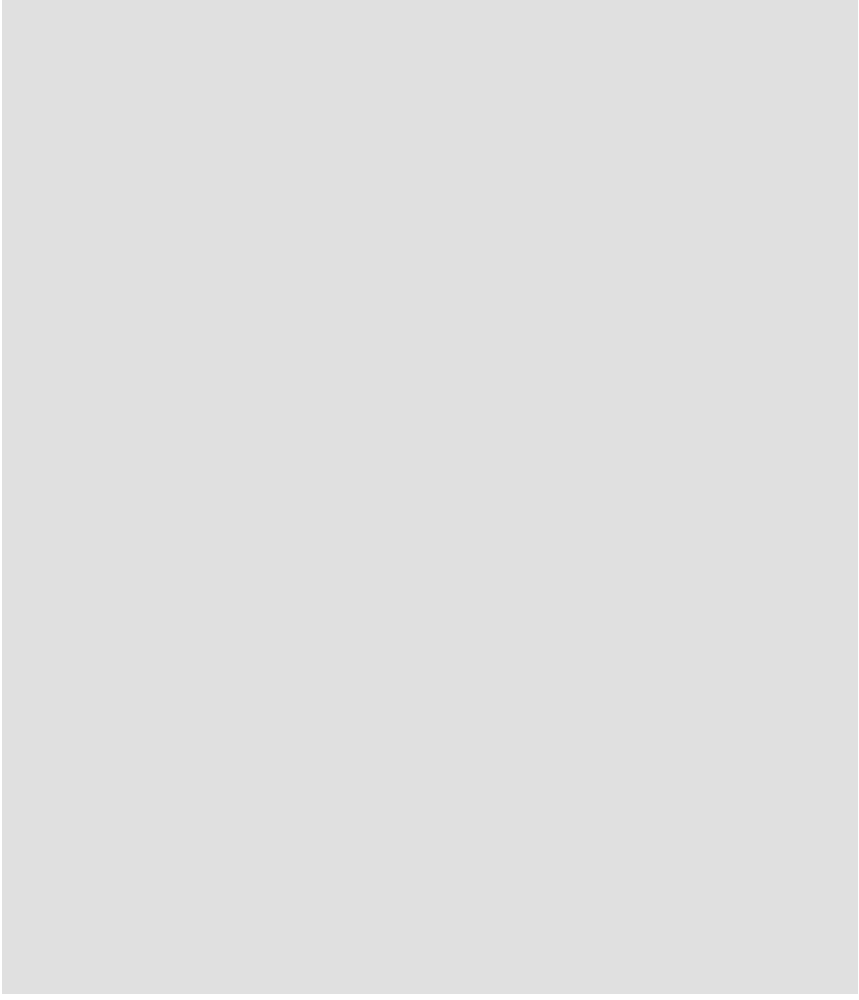
De nieuwe geloofsleer verscheen in Zwitserland en Duitsland onder twee gedaanten: een revolutionaire (Wederdoperij) die het gemunt had op de gangbare politieke en sociale structurering en weldra de volgelingen zou aanzetten zich te verzamelen in Munster, voor de gelegenheid het „Nieuwe Jeruzalem" genoemd; een irenische gedaante die zich openbaarde te

Zürich en iedereen opriep zijn leven op te vatten als een „imitatio Christi".

De val van Munster op 25 juni 1535 maakte een einde aan de drijfverijen van de herdopers, die door de historici uit de XXe eeuw wel eens beschouwd worden als de „kommunisten van de XVIe eeuw".

Het wegvallen van de Munsterse levensbeschouwing stelde de irenisch-georiënteerde beweging in de gelegenheid definitief de leiding te nemen over al wie zich langs de bejaarddoop om, een nieuwe levensstijl wilde eigen maken.

Het Vlaamse graafschap heeft beide tendenzen van dichtbij meegemaakt. De herdoperse bedrijvigheid viel sterk op te Gent. De nieuwe kontakten tussen de Gentse wederdopers met de volgelingen van Jan Beukels en Jan van Geelen (de grote „helden" van Munster) hadden tot gevolg dat de revolutionaire agitatie meteen een brede uitstraling kende in de Vlaamse provinciën. De beweging mocht daarenboven rekenen op de financiële steun van sympatisanten uit Zeeuws-Vlaanderen. Geen wonder dus dat, na de inname van Munster door de bisschoppelijke legers, al wie de Westfaalse stad tijdig kon verlaten zich oriënteerde naar centra waar begrijpende geloofsgenoten vertoefden, o.a. naar de door hen gekende Westvlaamse broederschappen. Nu is het ook niet helemaal uitgesloten dat in West-Vlaanderen groepen gehoor hebben verleend aan de oproep om naar het „koninkrijk der uitverkorenen" te trekken en dat sommigen bij hun terugtocht anderen op sleeptouw hebben genomen. Wat er ook van zij: Eva Pieters (geboren te Alkmaar, echtgenote van Gheraert Litync) en Cornelye Pieters (geboren te Dordrecht) bekenden vóór de Brugse rechters dat ze allebei de herdoop ont-

De Bejaarddoop.
Uit: „Catron. Histoire
des Anabaptistes”

vangen hadden te Munster gedurende de belegering van de stad. Anderdeels staat vast dat Jan Van Geelen West-Vlaanderen doorkruiste begin 1534, net zoals de „priester-avonturier” Pieter van Gelder vóór zijn arrestatie door de Kortrijkse magistraat het gebied doorreisde van de kust

(hij verbleef o.a. te Oostende en Nieuwpoort) tot diep in het binnenland. Waar hij ook kwam trachtte hij een Munsterse goudmunt aan de man te brengen „daer up ghegraveert stondt up beede de zyden een groote Cruuce, ende an d’een zyde in circulo: I.P.E.O. ende up d’ander

zyde: Q.C.E.B.Q.F.S.E., twelcke betee-kende: Ite predicate evangelium omni creaturae qui crediderit enim baptisatus que fuerit salvus erit" (11).

Het geval van de Brusselaar Jacob van der Mase is al even sprekend. Overtuigd volgeling van Rothman, alweer een entoesiast verdediger van de Munsterse ideologie, interpreteerde hij diens „publicati-en" waar daartoe de gelegenheid geboden werd. Hij was tevens één van de vurigste propagandisten voor de uittocht naar het „Nieuw Jeruzalem". Toen nu het Munster-avontuur een einde had genomen, vluchtte ook hij met een groep naar Brugge waar hij dadelijk in contact kwam met Margriet Musinghe, Jan de Graet, Pieter de Stercke en Loy Croessin.

De bestrijding van de wederdoop stichtte verwarring. Pas was het voor de overheid duidelijk geworden wat de volgelingen van Luther beoogden, of er gingen nieuwe stemmen op om te beweren dat de bestaande maatschappij religieus slecht georiënteerd werd door de r.k.-Kerk. Deze centreerde weldra alles op de nieuwigheid van de „bejaarddoop" zonder na te gaan of deze ceremonie soms geen verschillende inhoud (revolutiegeest of pacifisme) kon dekken. De r.k.-Kerk volgde van 1530 af de ontwikkeling van de herdoperij van zeer nabij (12). De bisschoppelijke instanties schreven op 27 februari 1535 - dus nog vóór de val van Munster - een processie uit, die in het teken gesteld moest worden van de vernietiging van het „veel omvattende" anabaptisme (13).

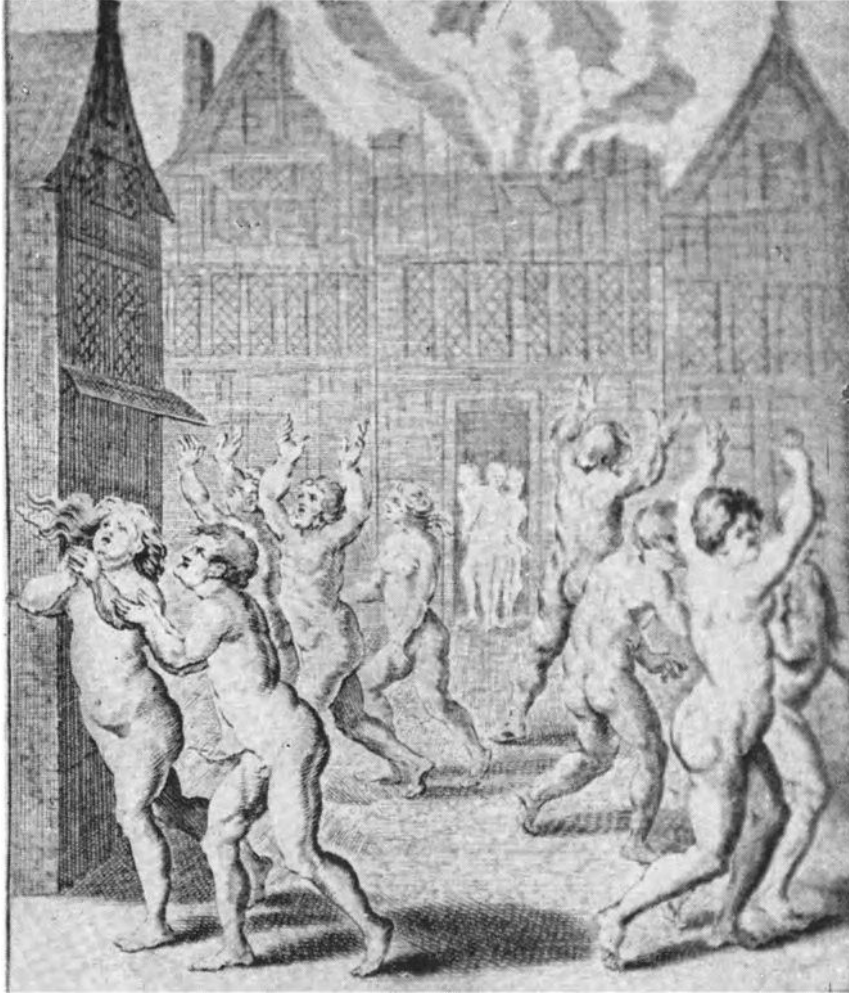
De revolutionaire campagne in West-Vlaanderen en de onheilspellende berichten over de Naaktlopers te Amsterdam, de bestorming van het Oldenklooster in Friesland en het hysterisch vertoon binnen de muren van Munster bracht de we-

reldlijke overheid ertoe bijzonder drastisch op te treden.

De gezamenlijke aktie van Kerk en Staat, goedgekeurd door een geschrokken bevolking, bleek efficiënt. De revolutionaire herdoperij werd de kop ingedrukt: slechts enkele libertijnse groepjes bleven voortleven te Antwerpen, Leuven, Aalst en Brugge; voor hen bleek de Bijbel een ideale dekmantel die roof- en moordpraktijken op r.k.-burgers wettigen moest (14).

Het terzijdestellen van de herdoperse omwentelingsgezinden stelde echter de weg open voor de vredelievende doopsgezinden die tot dan toe overspoeld waren geworden door de verleidelijke wekroep van hun tegenstrevers.

Het Mennisme - de overheersende doopsgezinde strekking in West-Vlaanderen - ging zich beperken tot een groep overtuigden die sedert 1530 hun omgeving wilden doen inzien dat wapendracht, eedaflegging, leugen en losbandigheid uit den boze waren: toetreden tot de broederschap stond gelijk met de individuele veroordeling van genoemde en soortgelijke gedragingen. Het aanvaarden van de bejaarddoop betekende voor de toekomst een levensgedraging opgevat als een „imitatio Christi". Wie lid wilde worden van de broederschap moest zich onderwerpen aan een lange voorbereiding met de volgende hoofdtema's: een grondige Bijbelkennis (wat voor velen de verplichting impliceerde te leren lezen!), een dogmatische vastheid (een mennist dient zich met sukses te kunnen verdedigen, wanneer hij ingevolge arrestatie ondervraagd wordt) en een voorbeeldige levenswandel. Geen wonder dat sommigen 2 à 3 jaar moesten wachten vooraleer de Oudste (soms ook bisschop genoemd) de bejaarddoop toediende.

De naaktloperij te Amsterdam.
Uit: „Catron, Histoire des Anabaptistes”.

Een dergelijke opvatting inzake het aanvaarden van nieuwe broeders en zusters stelde de doopsgezinde gemeenschap voor zware problemen. Zij kon van de Oudsten - gedurende de eerste helft van de XVIe eeuw moesten ze uit Noordnederlandse provincies komen - niet verwach-

ten dat ze een lange tijd op Westvlaamse bodem zouden vertoeven. Lag een rondreis van een doopsgezinde leider in het verschiet, dan dienden beschermingsmaatregelen te worden getroffen om het risico van arrestatie uit te sluiten. Er moest bovendien overleg worden ge-

pleegd over de reisroute van de Oudste, over het af te werken schema in de diverse bezochte plaatsen (toedienen van de doop, houden van de prediking, het toekennen van de bejaarddoop, het inzeggen van huwelijken, het verwijderen van te licht bevonden broeders en zusters) en over het bepalen van de streek van de oproep in functie van het uitgekozen centrum waar de Oudste zou verschijnen. Het rondleiden van de Oudste werd verzekerd door de plaatselijke leiders, het aankondigen van de vergadering en de geïnteresseerden aanzetten om ze bij te wonen waren de opdrachten van de ervaren broeders, „weetdoeners” genoemd.

Deze voorbereiding werd met de jaren routinewerk. Er bleef evenwel dringend een behoefte aan een permanent-bereikbare leider over de talrijke, geografisch zeer verspreide broedersschappen in de provincie. Het aanslepend gemis van een dergelijke centrale figuur werkte vooral remmend op de verdere uitbouw van de broederschap. Het probleem werd duidelijk gesteld op de eerste doopsgezinde synodale vergadering ca. 1545 gehouden te Gent onder het voorzitterschap van Adriaan van Kortrijk (15). Deze verklaarde er in aanwezigheid van talrijke afgevaardigden (o.a. uit Menen, Roeselare, Hond-schoote, Nieuwkerke en Waasten): „Wy dienders der gemeenten in Vlaanderen syn hertelicke becommert ende bedroeft gheweest over den grooten jamerende noot die wy meercken ende sien in onze ghemeenten over al ende als dat aerme swacke broederen jamerlic loopen overal als schapen sonder heerder, hierby meughen wy wel claghen ende segghen als dat den ougst groot ende die arbeyders weijnich... Wy hebben neestelic ondersocht of wij nergens by ons eenen man

en zouden ceunen vinden, wuenachtich binnen Vlaanderen, die wij met steunen der gemeenten by uwen raet hadden meughen in de prouwe stellen...” De afgevaardigden gaven echter toe dat zij vergeefs zochten en besloten een rekest neer te leggen bij de Antwerpse broederschap opdat deze hen de passende (16) leider zou bezorgen.

De oplossing bleef nog jaren uit. De Westvlaamse Mennisten moesten zich tot 1560 behelpen met de okkasionele verschijningen van Lenaart Bouwens, Gillis van Aken en Hans Busschaert. De kentering kwam pas met het optreden van de Kortrijkenaar Jacob de Rore, 30 jaar oud, te Marke door Gillis van Aken gedoopt. Deze jonge kracht resideerde te Brugge, maar bracht de meeste tijd door met het voorgaan in de vergaderingen die in Zuid-Vlaanderen op touw werden gezet. Hij was in voortdurend contact met vooraanstaande doopsgezinde leiders als Joachim de Suickerbacker, Joos „uut Holland”, Lucas den Hollandere en Hans de Wever (volgens de Rore werd deze te Daziele geboren).

De zware repressie die in 1568 ook op West-Vlaanderen woog verplichtte Jacob de Rore tijdelijk zijn arbeidsterrein te verlaten. Hij vertoefde enkele maanden in het Kleefse, trok vervolgens naar Noord-Nederland waar hij in april 1569 nog opgemerkt werd in Groningen. Werd hij verkeerd voorgelicht omtrent de toestand in West-Vlaanderen of kon hij niet langer zijn arbeidskring aan zijn lot overlaten? Wat er ook van zij, hij keerde terug naar Brugge, waar hij samen met Herman Vlek-wijk in de val liep, reeds op 22 april 1569 zijn eerste ondervraging meemaakte en de daaropvolgende 8e juni verbrand werd. De Westvlaamse broederschap kwam de

zware slag te boven dank zij het inspringen van Pauwels van Menen en Hans Busschaert. Deze twee Oudsten waren echter aangewezen op Oost-Vlaanderen en waren tot dan toe slechts ingesprongen in West-Vlaanderen op verzoek van Jacob de Rore. Zij vonden niettemin een oplossing: Pauwels van Menen zou de zuidelijke, Hans Busschaert de noordelijke helft van West-Vlaanderen leiden. Hun voornaamste residenties alhier waren Brugge, Kortrijk, Nieuwpoort en Ieper. Daarbuiten waren ze zeer vertrouwd met de broederschappen te Hondshoote, Diksmuide, Veurne, Lendelede, Halewijn, Gullegem, Langemark, Waasten, Lauwe, Komen, Zwevegem, Wervik, Ondersele, Nukerke, Belle, Poperinge, St.-Winnoksbergen, Menen, Roeselare, Wincle, Tielt, Gistel, Vladslo en Oostende.

Het verdwijnen van de hertog van Alva leverde voor de broederschappen de gelegenheid op minder gespannen te leven. De kalvinistische overheersing van 1578 tot 1584 bevrijdde ze tevens van de bedreiging van terechtstellingen. Zo zette Joost de Tollenaere in 1589 zijn Noordnederlandse broeders aan de verworven vrijheid naar waarde te schatten en waarschuwde ze tevens dat het zo plots kan veranderen „als nu in Vlaanderen, want die vrijheyt hebben wij ook gehad, omtrent seven jaren”.

De nieuwe landvoogd, Alessandro Farnese, deed zich tegemoetkomend voor. Dit belette geenszins dat er van mei 1584 tot begin 1587 reeds honderden verbanningen wegens anti-r.k.-bedrijvigheid werden uitgesproken. De jacht op hervormde leiders lag aan de oorsprong van een opvallende uitwijking.

De geïsoleerde broederschappen waren meer en meer op zichzelf aangewezen.

De enige steun kwam nog vanuit Noord-Nederland wat het hun ook mogelijk maakte, voort te bestaan tot in de XVIIe eeuw.

Het Westvlaamse Calvinisme mede aan de spits van het verzet tegen de R.K.-Staat.

Het Lutheranisme was de grote Westvlaamse agglomeratie binnengedrongen en wist zich ondanks de uitwerking van de eerste plakkaats op de heresie te handhaven te Ieper, Brugge en Kortrijk. De Doopsgezindheid legde vooreerst de kontakten met de dichtbevolkte centra om van hieruit de kleine plaatsen te bewerken en kreeg vervolgens tevens vat op de kuststreek.

West-Vlaanderen lag dus reeds in de greep van de Reformatie op het ogenblik dat het Calvinisme, circa 1545, het graafschap bereikte. De aanpak van de nieuwe leerverspreiders onderscheidde zich volledig van hun Lutherse en hun doopsgezinde voorgangers. Zij bewogen zich niet uitsluitend op zuiver religieus gebied, maar toonden eveneens grote belangstelling voor grondige sociale en politieke hervormingen binnen het kader van de Calvinistische levensbeschouwing. Zij besteedden daarenboven van het begin af aan de meeste zorg aan het leidend gezagsorgaan: het konsistorie. Dit orgaan werd door de diakens en de ouderlingen, zorgde voor de belangen van de gemeente en stond permanent in verbinding met de soortgelijke instellingen zowel in West-Vlaanderen als daarbuiten.

Pierre Bruly kende in het nabijgelegen Doornik een sensationeel debuut met zijn Calvinistische boodschap. Zijn volgelingen verbreidden de nieuwe leer in het Vlaamse graafschap en vooral in de

streek van Oudenaarde-Gent en in het gewest Kortrijk-Brugge. Het Calvinisme kende tegelijkertijd een opvallend succes in de zuidelijke grensstreek o.a. te Roesbrugge, Veurne, Waasten, Wervik, Belle, Komen, Elverdinge-leper, Menen en Meseu.

Enkele jaren waren voldoende om geheel West-Vlaanderen te bestrijken met de leerverspreiding. Er tekenden zich circa 1550 reeds drie wel te onderscheiden invloedssferen af: de zuidelijke helft viel wat het westelijk deel betreft onder de invloed van de gemeenten leper-Diksmuide, Veurne, wat het oostelijk deel betrof onder deze van de gemeenten te Kortrijk-Roeselare-Tielt; de noordelijke helft werd volledig beheerst door het Brugse konsistorie.

Typisch voor het Calvinisme: zijn gelijktijdig bewerken van de twee taalgroepen. Deze hervormde leer vond vanaf het begin de passende krachten om zowel de Frans- als de Nederlandstalige werking van leden te verzekeren.

Pierre le Roux, geboren te Béthune, en Philibert de la Haye, afkomstig uit Quesnoy, vertoefden lange tijd in de zuidelijke grensstreek en legden er de grondslag van stevige Calvinistische gemeenschappen. Eerstgenoemde maakte reeds te Béthune deel uit van het konsistorie in 1543, wat hem vanwege de plaatselijke overheid een daging kostte. Hij gaf hieraan geen gevolg - wat hem trouwens de konfiskatie van zijn bezittingen kostte - en verkoos het land te verlaten. Dit stelde hem in de gelegenheid enkele jaren te verblijven temidden van zijn Zwitserse geloofsgenoten. Hij keerde omstreeks 1550 naar West-Vlaanderen terug om er een van de markantste leerverspreiders te worden van het Calvinisme. Hij be-

schikte over een grote voorraad reformato-
rische geschriften, o.a. „ung nouveau
testament traduit du grecq en langue
francoise par maître Jehan Calvin” en
„ung aultre livret intitulé la Confession
Crestienne”. Hij bezocht de Calvinistische
gemeenten samen met Philibert de la
Haye en met twee Kortrijkenaren: Lucas
van der Carniere en Jan sheer Lambrecht.
Lucas van der Carniere kreeg van Pierre
le Roux de nodige reformato-
rische lek-
tuur nadat hij bij dezelfde een solide teo-
logische opleiding had opgedaan.

Jan sheer Lambrecht, reeds vóór 1550
opgenomen in de Brugse Calvinistische
gemeente, bleek de ideale helper voor
Pierre le Roux „die gheen vlaems en ver-
stont”. Eerstgenoemde onderhield drukke
relaties met het buitenland; zijn buiten-
landse korrespondenten bezorgden hem
een brede dogmatische voorlichting en
tevens te waarderen financiële facilitie-
ten. Hij ontpopte zich al dadelijk als ie-
mand die van aanpakken wist. Een eer-
ste gesprek met een kandidaat-bekeer-
ling op atelier of elders werd gevolgd
door een invitatie om samen een wandel-
ing te maken langs de Brugse stadswal-
len. Hij volgde met dezelfde waakzaam-
heid het wel en wee van de gekonstitu-
eerde gemeente. Hij hielp geloofsgenoten
die al te zeer in de gerechtelijke kijker
waren gelopen. Zo kon dank zij hem een
„religieux die zyn religie ghelaeten ende
versaecht hadde” onopgemerkt de streek
verlaten, nadat hij voordien geldelijk was
gesteund geworden door de gemeente.
De twee Westvlamingen werden in hun
werk bijgestaan door Karel de Koninck,
een gewezen Gents Karmeliet. Deze was
onmiddellijk na zijn toetreding tot de Cal-
vinistische gemeenschap opgespoord
door de overheid en aldus verplicht ge-

Hekelprent
op de Rooms-Katolieke
prediking (bovenaan:
het sermoen;
onderaan: de biecht
met boetedoening).
Uit: „Historie en
Wonderbare Sermonen
van Broer Cornelis”.

worden zijn nieuwe werkkring te verlaten. Hij week uit naar Engeland, maar met het aan het bewind komen van de r.k.-vorstin Maria Tudor (1553-1558) drong een nieuwe uittocht zich op. Hij verbleef ongeveer een jaar te Emden en keerde dan terug naar de zuidelijke Nederlanden waar hij o.a. in de Antwerpse en Gentse gemeente werkzaam was. Van 1554 af evolueerde hij in het Brugse, waar hij in 1557 werd gearresteerd en levend verbrand. Zijn zoon, Jacobus Regius, zette het werk verder en werd weldra een eminent Calvinistisch leider in Vlaanderen. Hij leidde o.a. de synodale vergadering te Gent (november 1571) en verliet het graafschap slechts definitief na Farnese's overwinning om alsdan het predikantschap op te nemen te Londen waar hij in 1601 overleed.

Het werk van het besproken vijfmanschap lag aan de basis van de vestiging van het Calvinisme in West-Vlaanderen. Een bewuste reformatorische beweging had er circa 1560 overal voorrang gekregen op de andere hervormde stromingen en schaarde bovendien in de zuidelijke grensstreek de grote meerderheid van de bevolking achter zich.

De konfrontatie van de r.-katolieken en de Calvinisten leidde spoedig tot menigvuldige spanningen. De losbarsting van de Beeldenstorm (1566) is er slechts een voorbeeld van, naast de intense rekrutering van soldaten, de gewelddaden op priesters gepleegd met de daartegenoverstaande gruwelijke gerechtsplegingen op rebellen uitgevoerd, de ontschepping van Calvinistische groepen op de Kanaalkust en de bestendige bedreiging vanuit het zuiden.

Grote paniek heerste er onder de bevolking van de kustzone en van de nabijge-

legen centra. De komst van Alva, de oprichting van de Raad van Beroerten en het zenden van troepen naar de meest bedreigde centra brachten slechts een tijdelijke ruggesteun.

Het bleek in 1568 en in 1571-72 voor Alva onmogelijk een wig te drijven in het gemeenschappelijk verzet van Bos- en Watergeuzen. De mishandelingen van priesters en de plundertochten bleven in de aktualiteit, ondanks de scherpe beteugeling telkens als men een dader kon grijpen. Zo deze die de 43-jarige Camerlinck te leper te beurt viel op 20 augustus 1568: „Ontrent den 3 hueren en half was hy ghebracht van de Halle, naect ende recht vóór de stegher van de Halle, zoo was hem de ooren afghesneden en daernaer ghebonden op een vloke. Ende daer stond op de hurte een groote tele met gloeyende coelen ende een gloeyende tanghe daerin ligghende. Zoo was hy ghevoert duer de Aelstraete ende over de leet vóór de Cloesterpoirte, was hy met de gloeyende tanghe zyn boeseme ghenepen, om dewelcke pynne hy zeer creesch. Ende terzelve plecke met roeden ghegheselt ende alzo ghevoert over de Zwelmaert vóór den „Rozen Hoet“, duer de Dicsmudestrate, op allen houcken van de straete met de gloeyende tanghe ghenepen ende ghegheselt ende in de vier houcken van der maert... Daarna gheleet op het schavot zeer roupende tot God ende den biechtvaer hem vermanende tot paciëntie, zoo was hy ghebonden met drie ketens an de stake... es hy met becktonne boven zyn hoofd met terre met een cleen vier ghebrandt...”. De reactie op deze eksekutie liet niet op zich wachten. De kapitein van het Spaanse garnizoen ontving een paar dagen later een dreigbrief van Jan van

Loij, leider van de Watergeuzen, waarin ze 10 dagen tijd kregen om 200 daalders neer te tellen „ofte wy zullen met hem (d.i. de gijzelaar Jacob van der Sluus) doen also duc d'Alve ofte zijn officiers met ons doen" (17).

Nog onheilspellender voor Alva waren de berichten uit de kustzone einde 1571. De druk van de Watergeuzen op de Westvlaamse kust nam toe. Groepen vijandige schepen verplaatsten zich gedurig: nu eens werd een plotse uitval gemeld op de streek van Duinkerken, dan waren het weer de Oostendse vissers die moeilijkheden ondervonden bij het uitvaren. Alva liet niet na de plaatselijke overheden aan te zetten en ze tot drastisch ingrijpen aan te manen. Groot was dan ook zijn verbolgenheid toen hij vernam dat men drie Watergeuzen, waaronder een Oostendenaar en een leperling, die te Grevelingen werden gearresteerd, nadien had vrijgelaten omdat ze een... „commission du Prince d'Orange" hadden kunnen voorleggen. De hertog van Alva waarschuwde einde 1571 de magistraten in de kuststreek en deze van de nabijgelegen steden dat er een invasie op til was. De gering geapprecieerde militaire versterking werd door Alva noodzakelijk geacht „ayant esté adverti que les rebelles et ennemis du Roy desseinent mettre le pied en Flandres et mesmes qu'ils avoyent quelque imagination et intelligence sur Bruges" (18). Deze berichtgeving bleek gegrond, te oordelen naar de revelaties van enkele te Oostende gevatte Watergeuzen: Jan Claessen (ongehuwd, 22 jaar), Willem Cornelissone (gehuwd, 26 jaar), Lauwens Janssone (ongehuwd, 18 j. oud) en Cornelis Claissonne (ongehuwd, 20 jaar). De gevangenen rapporteerden dat „Monsieur Delo" van Franse nationaliteit was, het bevel voerde over

een groep schepen waarmede hij 800 à 1000 manschappen aan wal kon brengen. Een andere groep vaartuigen stond onder de leiding van een Vlaamse admiraal, slechts bekend onder de naam „Maertin". Nog andere eenheden hielden zich schuil ter hoogte van La Rochelle, waaronder: „den Prince up hebbende XL notabele sticken", „den Vlieghenden Hart", „de Bonnevendere" en een schip „tweehonderd last": deze groep werd aangevoerd door kapitein Buuchause. Jan Claessen onthulde bovendien dat er druk sprake was van een breed-opgezette actie tegen de Spaanse Nederlanden met een mogelijke landing te Den Briel of te Enkhuizen. De algehele leiding van de invasie werd toevertrouwd aan „Lumey van der Marck die ghemunt hadde te varen met een scip ghenamt «de Clock» welck schip licht tot Dovren in de pyer, ende de voorscreven graef bleef te Lonnen". Hij openbaarde verder dat al de operaties van 1570 en 1571 erop gericht waren konvoien te overvallen om zoveel mogelijk schepen te bemachtigen die vervolgens degelijk uitgerust voor de komende strijd te inkorporeren in de reeds gevormde vlooteenheden.

Het vertrek van de hertog in 1573 met de daaropvolgende politieke ontredning onder het beleid van Requesens en don Juan boden de Westvlaamse Calvinisten de kans om de door de Raad van Beroerten (1567-1576) gehavende gemeenten te rekonstrueren. Van 1578 af gaan ze tot de aanval over en wierpen overal de r.k.-besturen overboord en vertrouwden het beheer aan de konsistories toe.

De gemeenschappelijke belangen van de Vlaamse Calvinisten werden verzekerd door een provinciale synode, die te Gent zetelde. Een poging om een afzonderlijke

synode op te richten voor Oost- en West-Vlaanderen liep op een mislukking uit. De respektieve Calvinistische gemeenten werden gegroepeerd in klassen. Zo kwam de volgende indeling tot stand: de classis van Assenede die de Vier Ambachten omsloot, de classis van Belle, de classis van Brugge (ook „Noordse classis” genoemd), de classis van Sluis, de classis van Diksmuide, de classis van Ieper (deze beheerde volledig het Westkwartier), de classis van Kortrijk en deze van Tielt.

De afgevaardigden van de klassen op de synodale bijeenkomst te Gent vergaderden éénmaal 's jaars (1578-1584). Er waren voor West-Vlaanderen 76 betaalde predikanten. Voor de kleinere plaatsen was een konsulent beschikbaar, met dien verstande echter dat het kumulieren van een volle met een aanvullende opdracht geen aanleiding mocht geven tot het opstrijken van een té hoge bezoldiging.

Als meest opvallende predikanten verdienen ongetwijfeld de aandacht: Jan Lamot (een der eerste Calvinistische leerverspreiders te Ieper circa 1550; gedurende zijn ballingschap kerkeraadslid te Londen; na zijn terugkeer in het graafschap voorganger eerst te Kortrijk, nadien en dan tot 1584 te Brugge; hij keert na de overgave van de stad naar Londen terug waar hij enkele jaren verbleef vooraleer zich in 1592 definitief in Noord-Nederland te vestigen) en diens broer (deze leidde de Oostendse gemeente tot in 1585), de reeds vermelde Jacobus Regius en Gerardus Plateel (geboren te Halle, predikte te Brugge en verliet deze stad een half uur vóór de overeenkomst door de overheid afgesloten met Alessandro Farnese en Petrus Dathenus).

Over de organisatie vermeld ik hier nog dat de Franssprekende Calvinisten in

West-Vlaanderen hun eigen synodale en klassevergaderingen hielden en slechts bij uitzondering overleg pleegden met hun Vlaamse geloofsgenoten.

De verhouding van de Calvinistische tegenover de andere reformatorisch-denken kwam herhaaldelijk ter discussie op de samenkomsten in de schoot van de synode en van de respektieve klassen. Het besluit was telkens het behoud van een strakke houding vooral tegenover de Mennisten. Verschillende pogingen van laatstgenoemden om openbare debatten uit te lokken kenden geen sukses.

Mennisten en Lutherse haalden slechts één voordeel uit de Calvinistische overheersing: zij leefden enkele jaren zonder de verschrikking van de doodstraf.

Het herstel van het Spaans Regime luidde de achteruitgang in van het Protestantisme. De hervormden verkozen in grote getale de uitwijking boven het voortleven in eigen streek mits een terugkeer naar de r.k.-Kerk. Enkelen waagden het toch de voorschriften van Farnese te trotseren en bleven ook nog na 1587 hun geloofsovertuiging verkondigen: enkele terechtstellingen en een groot aantal banuitspraken braken ook dit uiterste verzet.

Er bleven uiteindelijk slechts enkele weerstandskernen voortbestaan in de zuidelijke en noordelijke grensstreek. De kustzone bleef eveneens een zorgenkind voor de centrale regering: in 1701 moest de overheid nog een geval van doopsgezindheid behandelen.

De uittocht van de hervormde families uit West-Vlaanderen gebeurde hoofdzakelijk in de richting van Z.O.-Engeland. Enkele groepen vestigden zich bij voorkeur in de grote Noordnederlandse kuststeden, nog andere kwamen terecht in de Westduitse industriële centra. Laten we hier meteen

Munten die in omloop gebracht werden, zowel te Munster (Westfalen) als in de Nederlanden (o.a. in Frans-Vlaanderen). Uit: „Catron. Histoire des Anabaptistes”

opmerken, dat de emigratie in totaal verschillende omstandigheden geschiedde dan ten tijde van Alva: de uitwijkelingen konden onder Farnese het land verlaten met al hun bezittingen. Geen wonder dus dat ze in het buitenland opvielen door een benijdenswaardige standing. De Vlaamse „kolonie” ontstemden er soms hun nieuwe broeders door hun zin voor onafhankelijkheid, ten zeerste in de hand gewerkt door een stevige financiële welstand.

Frans-Vlaanderen binnen het kader van de Zuidnederlandse kerkhervorming.

De ontwikkeling van de Hervormingstijd in de zuidwesthoek van het graafschap Vlaanderen geschiedde feitelijk los van de reformatorische groei in de Gents-Brugse invloedssfeer, maar was daar tegenover des te nauwer verbonden met het gebeuren in Frans-Vlaanderen. We merken eveneens een zekere lotsverbondenheid op tussen Rijsel en Hondshoote aan de ene kant en Ieper (Poperinge) aan de andere kant. Vóór Alva's komst waren daarenboven Oostende en Nieuwpoort de gebruikte uitgangen voor de overtocht naar Engeland, met zijn komst rekenen de Vlaamse hervormden op Duinkerken en Calais.

Het Lutheranisme werd in Frans-Vlaanderen verdedigd door 2 markante figuren: Andries le Roy en Wouter Basse, de eerstgenoemde werd de meest opvallende leider in de periode van 1520 tot 1526, de tweede nam zijn functie over tot in 1530, toen hij te Rijsel gearresteerd werd wegens verspreiding van Lutherse geschriften en het houden van vergaderingen. De gemeente, waarvan de hoofdzetel zich te Hondshoote bevond, kon, nadat Basse door de overheid ver-

bannen werd, op de toewijding rekenen van de schilder Frans de Jonghe. Merkwaardig genoeg voor het Lutheranisme in de zuidelijke Nederlanden: zowat overal verdween het in de loop van de eerstvolgende vijftig jaren, behalve dan te Antwerpen, te Brugge en... te Wervik!

Zeer bloeiend bleek de Mennonietische groepering. De broederschappen werden aan weerszijden van de huidige Frans-Belgische grens gesticht en uitgebouwd. De bloei van deze doopsgezinde gemeenten kan moeilijk in twijfel getrokken worden, omdat deze streek door 2 afgevaardigden werd vertegenwoordigd op de eerste Mennonietische synode, die in 1545 te Gent doorging onder het voorzitterschap van Adriaan van Kortrijk.

Twee repressiegolven stelden een einde aan de verdere uitbreiding van de reformatorische gedachten: deze van 1536-1540 dreef de hervormden vooral naar Engeland, die van 1550-1552 naar Antwerpen.

Ondertussen openbaarde zich ook het Calvinisme en dit dan door Pierre le Roux die de leer voor het eerst verspreidde in zijn geboortestad Béthune en, circa 1547, de eerste Calvinistische gemeente leidde te Nieuwkerke (bij Ieper). Hij kreeg alras de medewerking van Philibert de la Haye (uit het Doornikse) en van Jan sHeer Lambrecht, uit Kortrijk.

De beste referentie over het effect door de Calvinisten omstreeks 1560 bereikt komt van de inkwisiitor Titelman zelve. Hij berichtte de centrale regering dat de Calvinistische gemeenten talrijk zijn en een bloeiend bestaan kennen. De inkwisiitor werd in het bijzonder getroffen door de beweeglijkheid van de leden: „ils vont et viennent journellement en Angleterre”. Geen wonder bijgevolg dat in 1562 be-

kend gemaakt wordt dat Calvinistische émigrés te Nordwich en Sandwich het plan smeedden om vanuit Frans-Vlaanderen een aanval in te zetten op het Vlaamse graafschap. Het bleef trouwens niet bij de gedachte. De ontschepping te Boeschepe liep evenwel op een jammerlijke mislukking uit.

Dit betekende geenszins dat het idee van een machtsgreep opgegeven werd. Getuige hiervan o.a. de aanhef in een brief van de Calvinisten te Hondshoote aan de lokale overheid: „By ons die daer zyn onderdanen der overhey, maer wrekers van het onschuldich bloet over deze tyrannen”. Deze uitspraak vertolkt tegelijkertijd de hevigheid van het Calvinistisch optreden en de wreedheid van de door de plaatselijke overheden doorgevoerde repressie.

Het zwaartepunt van het verzet wordt meer en meer te Hondshoote waargenomen. Al wie zich in de westhoek van het Vlaamse graafschap bedreigd voelde door de opsporingsdiensten, die zocht zijn heil te Hondshoote, dat zowat als toevluchtsoord het „Antwerpen van Zuid-Vlaanderen” kan genoemd worden.

De beeldenstorm werd als de uitlaatklep voor de jarenlange opgestapelde spanning. Het had een invasie kunnen worden met een grotere omvang dan het Boeschepe-avontuur, het werd echter een geweldsplosie in de vorm van een Beeldenstorm. Typisch is het wel voor Frans-Vlaanderen en de westhoek van het graafschap, dat naast een kruistocht te zijn tegen de afgoderij van de stenen beeldenkultus, de uitbarsting tevens een middel bleek om uiting te geven aan de wraakgevoelens vanwege al wie in vroegere jaren slachtoffers van de vervolging onder de zijnen had geteld.

Wat de Beeldenstorm betreft, hoe ontzettend het vernielingswerk ook geweest zij, hij was gedoemd om beperkt te blijven tot een manifestatie van enkele dagen, wegens het ontbreken van een determinerende leiding én van anti-Spaansgezinden, én vanwege de predikanten en konsistorieleiders. Het onderscheid van de westhoek en Frans-Vlaanderen met de rest van het Vlaamse graafschap resideerde vooral in het langer uitblijven van een direkt ingrijpen in het eerstgenoemde gebied.

Pierre Hazaert zette ongestoord zijn predikaties verder, hierin geholpen door de gewezen leperse onderwijzer Robert Willett. Er werd graaf Egmont, goeverneur-provinciaal van het graafschap Vlaanderen een verslag overgemaakt waaruit bleek dat nog in het voorjaar 1567 de prediking overal verzekerd was en men schikkingen treft om de hervormden eigen gebouwen te bezorgen voor hun eredienst.

Een even sprekende aanwijzing voor de lossere houding van de betrokken overheden tegenover de centrale overheid ligt in het ongewoon gemak waarmede de Mennonieten hun leer kunnen verkondigen: men zou vergeefs een andere streek zoeken in de zuidelijke Nederlanden waar dit nog het geval zou zijn.

Jan Denijs trad in dezelfde periode volop in actie met zijn rekrutering van soldaten, hierin gesteund door P. Dathenus die de nodige fondsen bezorgde. Vele uitgewekenen keerden naar het graafschap terug: de meesten kwamen uit Engeland.

De komst van Alva bracht een grondige kentering teweeg: de orde werd ook langzamerhand in het grensgebied hersteld, dank zij het ingrijpen van de Raad van Beroerten en dit door bemiddeling van de